

Tzveta Sofronieva

Írni és élni az irodalmi multiverzumban¹

A multiverzum fogalma áll költői munkám és e tanulmány középpontjában, mely erőteljes koncepciónak bizonyulhat az irodalmi többnyelvűség elemzéséhez. Mivel gondolatokban és asszociációkban gazdag, termékeny elméleti alapot nyújthat az irodalmi szövegek vizsgálatához és az irodalmi stratégiák megértéséhez. Az antropocén esztétika összetettségét és sokrétűségét is példásan fejezi ki. Tudatosítja azt is, hogy nem figyelhetünk meg semmit, ami statikus, csak kölcsönhatásokat és mozgásokat, valamint hogy ezeknek végtelen számú kimenetele lehetséges. Ezért ebben az esszémben egy olyan esztétikának járok utána, amely a költői és tudományos keresés, a magány és a valahová tartozás, az önmagunk érvényesítésének emberi vágya és az önmagunk iránti felelősség, a világ iránti kíváncsiságunk és a világról szóló narratíváink metszéspontját képezi.

MULTIVERZUM ÉS UNIVERZUM

Bár a multiverzumot különböző tudományok, művészetek és filozófiák is

¹ TZVETA SOFRONIEVA költő, rövidpróza- és esszéíró, irodalmi installációkat és műfordításokat készít, drámákat ír, és antológiákat szerkeszt. A szófiai születésű művésznő a világ számos országában élt, majd Berlinben talált otthonra. Többnyelvű szerzőnő, angolul, németül és bolgárul ír. Legutóbbi verskötetei: *Anthroposzene* (Antroposzéna, 2017), *Multiverse: New and Selected Poems* (Multiverzum: Új és válogatott versek, 2020), valamint bolgár nyelvű drámakötete *Червеният кръст на сцената* (A színpad vörös keresztje, 2024). Az irodalmi többnyelvűségre reflektáló jelen tanulmánya a Bielefeldi Egyetem egyik workshopján hangzott el 2021-ben. Magyarul 2018-ban megjelent kötete: *A föld színe*. L'Harmattan/KRE. Budapest. Ford. Csörgő Viktória, Kovács Ildikó és Katzenbach Klaudia.

hipotetikusán tárgyalják, elsősorban a modern nagyenergiás fizika elméleti keretrendszereként értelmezhető. Ez az elképzelés azt sugallja, hogy létezik számos potenciális, azonos vagy különböző párhuzamos univerzum – beleértve a sajátunkat is –, amelyek valamilyen módon ténylegesen megnyilvánulnak, és amelyek végtelen számukkal együtt alkotják a teljes valóságot. Az emberi agy azonban még nem képes teljes mértékben felfogni az ilyen fogalmakat. Valójában gyakran mondjuk, hogy „univerzum”, amikor mindent értünk alatta, ami létezik, és egészként tekintünk rá, sokszor gondolva a csillagok és galaxisok világára. Az „univerzum” szó eredete az egész létezés „eggyé fordulását” jelenti (a latin „unus”, ‘egy’ és a „verto”, ‘fordít’ szóból származó perfectum participium passivum alapján). Így tekinthetünk a multiverzumra mint a létezés egészére, amely megsokszorozódik, sokféleségbe fordul át. Az „univerzum” alatt értjük továbbá a megfigyelt vagy feltételezett dolgok és jelenségek egészét, az emberi tapasztalat világát is. Amikor azt mondjuk, hogy „valakinek az univerzuma”, gyakran utalunk az adott személy tevékenységeire, megértésére, érdeklődési körére vagy összegyűjtött tapasztalataira. A multiverzum így ezek összetett és sokrétű kifejeződése.

A fizikában a multiverzum fogalma széles skálán változhat az adott elképzeléstől függően. Michael Moorcock 1963-as regényében való használata óta az irodalom és a film számára is számos módon jelent lenyűgöző forrást. Az irodalmi többnyelvűség kutatása során azonban nem érdekelnek az olyan spekulációk, mint hogy az univerzumunk szimuláció lehet, vagy hogy végtelen számú másolat létezhet. Ezek a tudományos-fantasztikus irodalom, a képregények és a fantasy könyvek birodalmába tartoznak. A multiverzum szót abban az értelemben használom, ahogy 1952-es dublini előadásában Erwin Schrödinger, a kvantumfizikus, kétnyelvű költő és kulturális filozófus használta. Ez a fogalom inspirálta a DNS felfedezését és alapját képezi erősen technologizált korunknak. A kvantumfizikát megalapozó híres hullámelmélet írójaként, melyért Nobel-díjat kapott, megállapította, hogy egy esemény különböző univerzumokban párhuzamosan létezhet. Elmélete szerint az

univerzum kettéosztja magát és az univerzum minden egyes előfordulása egy elágazási pont, az egyes szubatomi események kapcsolódása miatt. A fény és az anyag egyszerre mutat hullám és részecske tulajdonságokat, nem pedig hullám vagy részecske tulajdonságokat. Ezt a hullám-részecske kettősség elméletet a kettős rés kísérlet számos változatában demonstrálták. Egyúttal ez az egyetlen olyan tudományos kísérlet, mely közvetetten utal a multiverzum létezésére. Figyelembe véve az egyidejű megjelenéseket és lehetőségeket, minden választással megfosztjuk magunkat valamitől, mégis folyamatosan szembesülünk azzal, hogy számtalan lehetőség közül választhatunk. Ez számomra maga a költészet. Az irodalmi többnyelvűség elemzése során felismerhető a jelentősége a diffrakció és az interferencia fogalmának, valamint kitettségünk annak, hogy mennyi és milyen elrendezettségű résekkel dolgozunk és ki a befogadó.

A hullám-részecske kettősség elmélet alapján számos eltérő módon értelmezhetjük a kvantumfizikát és a fizikával kapcsolatos különböző fejlesztéseket. Ezen belül a multiverzum koncepciójának eltérő fejlődési irányai a gondolatok és a metaforák bőséges tárházát biztosítják irodalmi munkánkhoz. Általánosságban megvitatjuk és kiemeljük világunk komplexitását és multiplicitását, a lehetséges kimenetek változatosságát és kiszámíthatatlanságát, kitettségünket a befogadónak, a multiverzum szomszédos és egymástól távolodó világait, az univerzumok megjelenését, a sötét anyag szerepét. Sőt, ezen gondolatok kombinációját is használhatjuk, amikor az irodalomtudományi kutatásból kölcsönözzük a multiverzum fogalmát. A fizikusok beszélnek az univerzum tágulásáról, a végtelen számú univerzumról, mely végtelen számú azonos elemből áll és mind azonos fizikai törvényekkel és állandókkal rendelkezik, míg léteznek univerzumok teljesen eltérő állandókkal. Egyesek számára az univerzum tágul és örökké tágulni fog, míg a tér egyes részei nem tágulnak tovább és jól elkülönülő buborékokat hoznak létre a kelő térsztában levő buborékokhoz hasonlóan. Ezek a buborékok önmagukban is már embrióvilágok. Mások szerint a multiverzum tele van magasabb dimenziókkal

és bránokkal, melyek összekötik őket. Sok tudós szerint a multiverzum csupán egy módszer, keresik a belső egységet és reménykednek abban, hogy ezt végül laboratóriumban is tesztelhetik majd. Sok szempontból éppen ezt tesszük. Egy vers megérdemli, hogy legyen belső egysége és az olvasók tesztelhessék.

A mi esetünkben rendkívül érdekesnek találom, ahogyan a gondolatok kialakulnak a multiverzumban létező különböző párhuzamos univerzumok közti kapcsolat hiányából, míg végül összekapcsolódnak, mint a húrelméletben és a táguló világegyetem elméletében is. Úgy tűnik nekem, hogy a téridő mostanra tizenegyet vagy talán már többet is számláló dimenziója, bár rendkívül bonyolult képet mutat, egyúttal megoldást kínál a kapcsolódáshoz. Ha meg akarjuk ragadni a (többnyelvű) valóságot, nyilvánvalóan új nyelvi megoldásokra van szükségünk. A költészet rendelkezik ilyen megoldásokkal. Nagyra értékelem, hogy milyen egyértelművé válik a multiverzumban a matematika nyelvén az a tény, hogy milyen sok dolognak kellett éppen jókor jó helyen lennie az univerzumunkban, hogy az élet egyáltalán kialakulhasson, és hogy milyen értékes a Föld és az életünk. Tetszik, ahogy a multiverzum összeköti a görög atomizmust és a hindu Bhágavata-puránát az úrből érkező legújabb adatokkal. Élvezem, amikor a matematika nyelvén olvasok. Egy látszólag végtelen és felfoghatatlan komplexitás egyszer csak nyilvánvalóvá lesz és fogalomná válik. A költő számára a kihívás abban rejlik, hogy ezt „érthetőbb” nyelven fogalmazza meg. Az a tény, hogy a részecske és a hullám egynek és ugyanannak tekinthető, illetve egy és ugyanaz, hogy a fény energia és anyag tulajdonságai egymással párhuzamosan is megjelenhetnek, mélyen beágyazódott költészetembe. Beengedem magam a diffrakcióba és az eredmény egy interferenciális kép lesz. Bár nyelvek vegyítésének tűnhet, vagy nyelvek közti ugrálásnak, de ennél sokkal összetettebb és teljes mértékben a céltól és a használt nyelvek intenzitásától függ. Íme az *Interferencia minta* c. versem:

Az idő múlásával

mikor hullámokban zuhog,

a kép mégis egyszerre
tisztá és világos lesz:
foglyok, menekültek, szekták,
hajléktalanok, migránsok, magányosak.
De fény terem szívünkben,
és bevilágítja a világot.
Az öreg sötétség
vakon álmodik,
nem őrvöng már, bölcsen tűr.
Vajon az idő emlékeztette öregszi?
Az idő szuperponálódik és megszakad,
mint a fény diffrakciós mintázata.
Egymásba fonódó körvonalai csapdájában,
félek csöndben beszélni, hát sikítok.
Tehetetlennek érzem magam az
Édent keresők fájalmától,
legtehetetlenebbnek a vízhiány miatt.
Lehet ezt még fokozni?
Én vagyok a szűrő, ami megtöri az idő hullámain,
és a vászon is, melyen újra eggyé lesznek.
Mi vagyunk felelősek a nagy távolságért
tőlünk hozzánk, vagy tőled hozzám,
ahol az idő bolyong,
míg magától el nem múlik.

MULTIVERZUM ÉS MONOVERZUM

Szembenállás egynyelvű és többnyelvű irodalom között – hasonlóan a modern kor más szembenállásaihoz – a múlthoz tartozik. Az irodalmi multiverzum koncepciója segít megfogni a többnyelvűség komplexitását az irodalomban.

Amikor a multiverzum fogalmát használjuk a többnyelvű irodalom vizsgálatában, a figyelem az egynyelvűség-többnyelvűség kérdéséről az egy vagy több univerzum létezésének kérdése felé terelődik. A „mono” görög előtag a proto-indoeurópai „men” szóból származik, mely kicsit jelent. Az „uni” előtag a latin „unus” szóból származik, mely a görög „oinos” szóból ered, azzal áll kapcsolatban. Utóbbi jelentése „legjobb”, de az ógörög egy másik szót is használt ennek leírására, az „alpha”-t. Az „uni”-t olyan értelemben használták, hogy „egy darabból áll, vagy egyet birtokol”, magában foglalva a több lehetőség fogalmát. A „mono” azt jelenti, hogy „egyedül van, magányos, egy szélsőségesen egyedi jelleggel, mely a dominanciáig, vagy a kizárásig is elmehet”. Ezért van az, hogy a monoverzumot ritkán használják a kozmológiában egyetlen univerzumnak, mint önálló, autonóm univerzumnak leírására a multiverzumon belül. A különböző univerzumokat a multiverzumon belül „párhuzamos univerzumoknak”, „más univerzumoknak”, „alternatív univerzumoknak”, „alterverzumoknak” vagy „több világnak” hívják. Céljaim eléréséhez az irodalmi multiverzum vizsgálata során az „otherverse” (‘másvers’) szót választottam. Egyrészt azért, hogy ne keveredjen a számítógépes játékokban használt alterverzum szóval, másrészt pedig, hogy a hangsúly a „másféleségen” legyen a „váltakozás” helyett.

Ha a „verse” (‘vers/versel’) szót jobban megvizsgáljuk, új árnyalatokra lehetünk figyelmesek. E szavak jelentései: szembenállás, diskurzus, illetve verselni, változtatossá tenni. A „vers” lehet a költészet egy darabja, egy sor egy költeményben, egy stanza, egy költő műve vagy egy mondat egy zsoltárból. Ha a multi szóval kombináljuk, mely többet, megannyit, számosat, tömérdeket, több mint egyet, több mint kettőt, több részből állót, több szempontból vizsgálat jelent, a multiverzum a költészet sokszínűségét jelenti, a szavak és kifejezések jelentésének tudatos megsokszorozásával, bevonva különböző nyelveket és a köztük lévő kapcsolatokból eredő megsokszorozódást is. Mint cselekvést kifejező szó, azaz ige, a „verse” (‘vers/versel’) jelenti egyrészt versek írását, versírással való foglalatosságot, másrészt pedig jelent megfordulást (a szó a

„verso”-ból ered) szembehelyezkedést, tanulmányozással, vagy megtapasztalással szerzett megismerést, valamiről való tanítást is. A vers tehát örökséget is jelent, annak továbbadását, amit valaki korábban felfedezett. A multiverzum így jelentheti egy vers több sorát, több nyelvet a költészetben, stílusok sokféleségét, ritmusok kombinációját, a kifejezés és bemutatás sokszínűségét, valamint a költői felfedezések megismertetését is.

A bolgárban a „vers” szó nem része a „multiverzum” szónak. A multiverzum szót anyanyelvemre a мултивселена [multivszelena] szóval fordítják le, én még ennél is tovább mennék a fordításban és értelmezésben, megjelölve a многовселение [mnogovszelenie] szót. Ez a szó az ószlávból ered, kapcsolatban áll az ógöröggel, és a „lakni” szóhoz kötődik. A „vsze” jelentése: „minden, az egész teremtés, a teljesség”. A „vszelenie” jelentése: „új szellem belecsepegtetése, beültetése, lakni-, inspirálni-, lelkesíteni hagyása”. Magában foglalja az önmagunk megértéséhez vezető sokféle utat, képességeink gazdagságát, hogy inspiráljunk, hogy megtöltsük az életet értelemmel. És másképpen, mint az angol „verse” (‘vers/versel’) szó, de az átadásnak, a tapasztalat megosztásának ugyanarra az árnyalatára utal.

Miért multiverzum?

Ezek a tulajdonságok, jelentések és árnyalatok alkotják a világot, amelyben mozgok, és amelyhez tartozónak érzem magam. Ez az a terület, melyet vizsgálok és növelek magam körül. A multiverzumban az ember önmagába tekint, elkerülve az önmegvalósító felszínt, és teljes tudatában van a téridő örökkévalóságának és végtelenségének, akárcsak ellenségességének. A költő pedig utakat keres arra, hogyan érezhetnénk magunkat kényelmesen ebben a hatalmas, ijesztő végtelenben. A körülöttünk lévő sokszínűség tudatában, kíváncsian és attól félve, hogy nem fogjuk fel azt, és magunkat sem értjük meg, rákényszerülünk, hogy kommunikáljunk egymással. A multiverzumban azért keressük a kapcsolódási pontokat, mert sürgető szükségét érezzük a szomszédos és eltérő világok közötti érintkezési pontok megtalálásának.

Irodalmi munkásságom kezdetétől fogva világokat illeszték egymáshoz. Már első verseskötetem, a *Chicago Blues* (1992) is kétnyelvű volt, bolgár és angol. Nem klasszikusan bal-jobb oldali kétnyelvű szerkezetben jelent meg, hanem egy naplófolyamban, megörökítve egy utazást az Egyesült Államokban és Kanadában a berlini fal ledöntésének idején. Verseim szövegei mellett beékelve található számos képzőművészeti kollázs, zenei akkord, természettudományos fogalom. Verseket fordítottam a kanadai Margaret Atwoodtól, a cseh Sylva Fischerovától, a kínai Duoduótól és a dél-afrikai Sipiwe Ngwenyától; reflexiók és egy utószó is született tollamból. A változatosságot megtalálhatjuk számos különböző megnyilvánulási formában, jelen van minden munkámban. Tucatnyi verseskötetemben, melyet a 2020-ban megjelent *Multiverse. New and Selected Poems* (Multiverzum. Új és válogatott versek) című könyvem koronázott meg (White Pine Kiadó, szerk. J. K. Dobbs); az interkulturális antológiákban, melyeket szerkesztettem, mint a *Forbidden Words* (Tiltott szavak), vagy a *11 9 Web Streaming Poetry* (11 9 Web Streaming költészet); az általam összeállított felolvasó-sorozatokban, így a *The Alphabet Day* (Az ábécé napja) című, a kilencvenes években rendezett sorozatban, vagy a *The Knowledge of Poetry* (A költészet megismerése) című, a Költészet Házában, Berlinben, 2015-ben rendeztben. Irodalom ihlette installációimban, így a *Borrowed pillows* (Kölcsönadott párnák) címűben (Lille, 2005), a *My Cyborg Identity* (Kiborg identitásom) címűben (MIT és GI Boston, 2012), vagy a *Sprache* (Nyelv) címűben (DHMD/Német Nyelv és Költészet Akadémiája, 2016). Jelen van végül klónozott szövegeimben, melyeket a szófiai Vészhelyzet Színház alapítványa használ. Előadásaik, melyekben a pszichodramát interaktív multiverzum elemekkel kombinálják, ezeken a szövegeken alapulnak. Ilyenek az *Anthroposcene* (Antroposzcéna) 2018/2019 és a *Scenes at Dawn* (Hajnali jelenetek) 2021/22.

A multiverzumban cselekszünk, színre lépünk, üdvözlünk ott másokat, teret építünk az önségítés céljával. Túlélünk és segítünk másoknak is kitartani. Ahogy a *Journey to the West* (Utazás Nyugatra) című versemben felfedtem, a

multiverzum számomra olyan tériidő, ahol kölcsönhatásban vagyok másokkal, ahol mozoghatok, különböző álláspontokat foglalhatok el, különböző kapcsolatokat építhetek, ahol célom van, ahol létezem. Utóbbi versemet az 54. PEN Világkongresszuson írtam 1989-ben, amikor először érkeztem Kanadába, és még abban az évben megjelent *Chicago Blues* című első verseskötetemben.

Egy szó egy ismeretlen nyelven.
Sejtem, hogy van valami jelentése,
van valami értelme.
De feltehetően nem is fontos.
Talán egy előljárószó
vagy egy főnév.
Vagy túl gyakran használják vagy
túl szokatlan a fülnek.
Nyelvek tanulásakor
figyelmesen hallgatom
a beszéd mozgatórugóit.
Követem a levegőben
felém gyűrűző magánhangzókat
hozzám közel s tőlem távol eső
emberek szájából;
keresek egy nyelvet, melyben
én vagyok a szó.

Ha megnézem a helyeket, ahonnan jöttem, ahol jártam és ahová tartok, akkor a Paramount hegyét látom Nyugat-Bulgáriában, ahol édesapám született, és L.A.-t, ahol a Villa Aurorában, Pacific Palisades-ben éltem. Őszintén megvallva, nem látok köztük sok különbséget, ami van, az is kicsi és csak a felszíni. Amikor emberekkel találkozom és hallgatom őket, rájövök, hogy ők mind egészséges életet próbálnak élni, jó állással. Vannak örömeik és félelmeik, mély kapcsolatot

szeretnének ápolni a családjaikkal és barátaikkal, valamint nagyon vendégszeretőek és barátságosak az idegenekkel. Az én szubjektív valóságom túlnyomórészt barátságos. Mindig abban hittem, hogy az emberek hasonlóak, és mindig találhatunk egy nyelvet, amin beszélhetünk hozzájuk és velük. Ez alatt nem azt értem, hogy a kommunikáció mindig sikeres és jelentőségteljes megállapodásokat érhetünk el. Úgy értem, hogy mindig találhatunk megoldásokat, hogy megértsük, az emberek hogyan érzik magukat és miért érzik úgy. Sosem féltem, hogy elvesznék fordítás közben. Természetesen éppen elégyszer elvesztem fordítás közben, de sosem féltem ettől. Tudom, milyen kimerítő ez, milyen bonyolult és sokszor sikertelen. De csak úgy lehet haladni az életben, ha folyamatosan fordítunk, lefordítjuk, amit látunk és ahogyan érzünk, így kommunikálunk másokkal. Miközben érzékeljük a szavainkat, már maguk a szavak is fordítanak. Egy folyamatos, végtelen, örökké tartó mozgás oda-vissza a megértésben. A kihívás az, hogy megtaláljuk azt a metaszintet, ami lehetővé teszi számunkra, hogy arról beszélhessünk, hogyan is beszélünk egymással. Ez volt a fő oka annak, hogy kezdeményezzem és megalapítsam az 1990-es évek nemzetközi irodalmi hálózatát németül *Verbotene Worte*, angolul *Forbidden Words / (M)Other Words* (Tiltott szavak) néven – irodalmi és akadémiai projektek hálózatát, ami a szavak memóriájával, valamint a nyelvi memória erejével foglalkozik a különböző kultúrák közötti kommunikációban és betekintést nyújt a soknyelvűség által kínált új nyelvbe (néhány így keletkezett szöveg megtalálható online a Bécsi Egyetem Kakanien Revisited oldalán). Folyamatosan kérdéseket kell feltennünk egymásnak és önmagunknak is. A globalizáció új formája is hangsúlyozza ezt. Napjainkban minden eddiginél több ember többnyelvű, az utóbbi évtized tanulmányai pedig azt állítják, hogy az idegennyelv használata csökkenti a döntéshozatali előítéleteket. Az utóbbi évek azonban azt mutatják, hogy a világunk nem kevésbé előítéletes. Ki kell találnunk, hogy a soknyelvűség hozzájárul-e az egységességhez vagy inkább megbukik a saját nárcisztikus szépségében. Véleményem szerint ez dönti el azt, hogy fajoként továbbra is fennmaradunk-e vagy sem. A soknyelvűség az

irodalomban egy nagyhatású eszköz és a jelenlegi antropocén fázisban kifejlődő irodalmi soknyelvűség egy meghatározó lehetőséget kínál. Úgy gondolom, hogy új ötletekre és keretekre van szükségünk annak érdekében, hogy megértsük és hangsúlyozzuk a jelentőségét mindannyiunk számára.

A gyerekek nagytöbbsége úgy nő fel a világon, hogy környezetük több mint egy nyelven fejezi ki magát. A legtöbb országban a polgároknak több anyanyelve van és gyerekkoruk óta több mint egy nyelvet használnak, például a különböző nyelvekben gazdag Indiában és Indonéziában. De azokban az országokban sem egynyelvűnek nevelik a gyerekeket, ahol egy hivatalos nyelv van. Például Németországban minden nyolcadik gyereket kétnyelvűnek nevelnek, hiszen soknyelvű családban nőnek fel, és ebbe a számba a dialektusokat nem is számolják bele (ami véleményem szerint az Alpok és a Balti-tenger között jobban különbözik, mint a Fekete-tenger és az Adria között), valamint az iskolában minden gyerek már fiatalon legalább egy idegennyelvet tanul. Ezen kívül a globalizáció városi környezetben soknyelvű gyakorlatokat is teremtett, ami „nyelvi források sorát használja arra, hogy megalkossa, parodizálja, eljátssza, versenyeztesse, támogassa, értékelje, kihívás elé állítsa, megkérdőjelezze, megzavarja, kialakítja vagy másként kialakítsa társas kapcsolatainak rendszerét”, hogy Adrian Blackledge-t és Angela Creese-t idézzem (*Multilingualism: A Critical Perspective* 2010, Többsnyelvűség: Egy kritikai perspektíva). Nem szabad elfelejtenünk a gesztusokat, valamint a tudományos, digitális és multimédia nyelvek sorát sem.

Ugyanakkor sokkal inkább az egynyelvűség és az utóbbi időben a kétnyelvűség egyik típusaként elfogadott irodalmi nyelv volt az irodalmi kutatások középpontjában, semmint az irodalmi soknyelvűség. Itt különbséget teszek az irodalom tekintetében a kétnyelvűség és a soknyelvűség között, mert nagyobb változatosságot látok a bevont alkotóelemek esetében (ahogy ezt több tudós is kiemelte), amikor több nyelv van jelen. Ezek nem csak széleskörű nyelvi repertoárokat jelentenek, hanem a nyelvi döntések és stratégiák nagyobb sorát és egy összetett művészetet is a kommunikációs követelmények és nyelvi

források közötti egyensúlyozásban. Az irodalmi soknyelvűséget megfigyelhetjük egynyelvű anyanyelvi szövegekben, kétnyelvű környezetben egy adoptált irodalmi nyelven írott szövegben és különböző többnyelvű manifesztációkban. A multiverzum jól szolgálna, mint átfogó keret.

Az irodalmi multiverzumot tehát keretként javaslom arra, hogy megértsük a soknyelvűséget az irodalomban. Kihívást jelent ugyan, de szükséges, hogy itt megcseréljem a szavakat és a soknyelvűségről beszéljek az irodalomban, ne az irodalmi soknyelvűségről. Ezzel nem menekülök a probléma elől, a késleltetés szükséges a kutatásban. A soknyelvűség, a multiverzumhoz hasonlóan egy összetett jelenség, több különböző szempontból tanulmányozható és különbözőképpen definiálható. Tetszik az a különbségtétel, amelyet az Európai Bizottság és az Európai Tanács tesz a sok- és többnyelvűség között. Az utóbbi a személyekhez, az előbbi pedig a társadalmakhoz kapcsolódik. Úgy gondolom, hogy fontos a hangsúlyt az irodalmi részre helyezni az irodalmi soknyelvűségben, szem előtt tartva a szöveg emberi közösségekre gyakorolt hatását és funkcióját, és nem csupán a szerző személyére fókuszálni. A váltás a pusztán nyelvi szemléletről irodalmi, művészi szemléletre, lehetővé teszi számunkra, hogy „helyesen” fókuszáljunk, a szöveg egészére koncentrálna közelítsük meg a szöveget. Nagy a különbség egy kódos tájról készült fénykép és egy nem fókuszált kód nélküli tájról készült fénykép között, még ha a kettő hasonlóan is néz ki, Schrödingert idézve.

Úgy gondolom, hogy a multiverzum pont, hogy az egészre való fókuszálásban tud segítségünkre lenni. Ha csak a szövegre koncentrálnunk, elővigyázatosak maradunk, hogy hogyan alkalmazzuk azt. A *Terra Incognita* (Ismeretlen föld) című versemben arra mutatok rá, hogy milyen nehéz megtartani az egyensúlyt, amikor új utakon, csúszós lejtőkön járunk. A feminizmusról alkotott felfogásom a különbözőség iránti kíváncsiságomhoz szorosan kapcsolódik. A *Terminology* (Terminológia) című versem utószava is közvetlenül kapcsolódik a feminizmus definíciójához a *Science and Gender* (Nemi szerepek és a tudomány) című könyvben, amelyet az elismert amerikai

tudós, Evelyn Fox Keller írt, akit 1990-ben volt szerencsém személyesen megismerni. *The Mountains, a Man, a Woman* (A hegyek, a férfi és a nő) a második része a verseimnek, amik a nőről szólnak, Ernest Hemingway *Az öreg halász és a tenger* című regényével párhuzamos térben. A nemi soknyelvűséget mint kihívást tárgyaltam az írói munkásságom alatt. Ahogy a feminizmusban sem könnyű vállalkozás a soknyelvűségnek szentelni a munkánkat. Új idősíkokban járva folyamatosan számos veszély kísért minket: könnyen álliberális relativista vagy éppen újpopulista totalitáriánus terekbe csúszhatunk.

Te

Terra – Föld, nem mondhatjuk.

Terrén – egy új tevékenység, építmény előkészítése.

Territórium – megnyerni, belakni felfogni, leadni.

Terrier – kutya fajta (eddig ismereteink szerint csak ilyen értelemben használatos).

Terror – vízforrás Gran Canarián,
helybéliek és turisták szomját oltja.

Ro-r-rr-r

Rózsaszín hús – sashiminek, carpacciónak vagy tatárbífszteknek nevezik, elkészítési módtól függően.

Csővek fűrik át a testeket és a városokat: nyelő- lefolyó-, eresz-, fűtés-, csatorna-.

Csó húzódik petefészkem nyers húsában, vagy ezt magyarul másképp nevezzük?

Ista

Igen, női, férfi, tárgyasult

publicista, biciklista, zongorista, kommunista, komponista.

Kinn és benn,

Nő

avagy Inn folyón innen és túl,

„benn” is, ellentétben a „kinn”-nel.

Dívaként divat „benne” lenni,

viselkedj posztmodern módon elválasztva.

Többszám

a „ben”-t a „benn”-től egyetlen „n” választja el

„bennünk”-et pedig az „ünk,”

Döntésünk, hogy tévedünk, elengedünk

leleplezünk.

Ter-ror-benn, terror -kinn – terroristák

Divatterror?

terrorista

a nyelvek közötti terra incognitán.

Vékony a sorja a kés élén:

ha jobbra mész – férfivilág,

ha balra – szinte feminista.

Ha mélyebbre – megvág.

Ha ugrasz – szétvagdos.

Óvatosan, lassan, megfontoltan, anyáskodón, türelmesen, megbocsájtón,

hangosan, T, R és N között, és A nélkül, biztosan A nélkül és Z nélkül .

Ford.: Kovács Ildikó Eszter és Csörgő Viktória, *A föld színe* (120-121. oldal)

Rendkívüli érzékenységet igényel, ahogyan a munkánkat megközelítjük. Nem feltétlenül leszünk jobb emberek attól, hogy több nyelvet használunk, és nem hozza el a kánaánt, ha mindenki több nyelven fog beszélni. Vannak, akik tisztességtelen haszonszerzés vagy önző rombolás céljából tanulnak idegen nyelveket. A több nyelven szerzett tudás sokoldalúbb világnézetet tesz lehetővé, mert az ember más és más keretek között tudja látni a világot. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a többnyelvű szerzőknek többszörös személyiségük lenne; egyes nyelvi relativista állításokkal ellentétben én úgy vélem, hogy ez valójában

erősebben határozza meg egy személy egyetlen identitását. Mindannyian egyedi agyi rendszerrel születünk. Gyermekkorban az agy rugalmasan alkalmazkodik, és a képlékeny működés aszerint alakítja az agyat, hogy milyen nyelvi környezetben élünk. Viszont, ha valaki felnőtt korban tanul meg egy nyelvet, az agy nem alkalmazkodik olyan könnyen. Az ember egyedi agyi struktúrája erősebb hatással bír, mint ahogy egy új nyelv formálni tudja. Köztudott, hogy az új nyelvek tanulása befolyásolja az agy információ kódoló képességét, az emlékezetet és más funkcióit is. Azt gondolom, hogy egy tanult irodalmi nyelven könnyebben kifejezhetjük magunkat, és közelebb kerülhetünk ahhoz, akik vagyunk, mind a születésünkből fakadó, mind az életben szerzett egyediségünket tükrözve. Véleményem szerint fontos ezt szem előtt tartani, amikor egy tanult irodalmi nyelvvel/nyelvekkel dolgozó szerzők szövegeit nézzük; hiszen nem az egyedi kifejezés és az egyedi világlátás, ami egy szerzőt alkotóvá tesz? Ugyanígy a kódváltó elemeket tartalmazó irodalmi szövegek sem a nyelvek között ismert hétköznapi cserélgetést reprezentálják. Ehhez hasonlóan a kódváltást tartalmazó szövegekben sem a nyelvek közötti mindennapos ugrálással találkozhatunk. A kódváltással különböző kultúrák és közegek olvasóit lehet elérni. Ennek a stratégiának szerepe lehet a befogadókkaal való kommunikáció során magasszintű nyelvismeret hiányában is. A legtöbb szerző esetében viszont a nyelvek közötti váltást az motiválja, ami az alaptudományok kutatóit is: a nyelvváltás szövegbeli célokat szolgál. A lírai logikát, az új tartományok felkutatását és létrehozását segíti, valamint a kifejezésmódok eddig ismeretlen esztétikái iránti igényt elégíti ki. Az irodalmi többnyelvűségben a kódváltás gyakorlatilag a multiverzumban lévő univerzumok közötti utazást és ezekben tartózkodást jelenti. A multiverzum univerzumai minden létezőt magukba foglalnak: a tér, az idő, az anyag, az energia, az információ és a törvények teljességét, valamint az állandókat is, amelyek leírják ezeket. Néha elképzelem ezek közül kettő interferenciáját: kapcsolódó felületeket vagy egy diffrakciós képet. A kódváltás leginkább ugrálás, csúszkálás a bránokon, illetve kódok összeszövése vagy -varrása. Ez sokkal inkább a szöveg belső

tulajdonsága, amely költői szükségletekből fakad, mintsem a szerző egyszerű nyelvváltása.

Másversek és önfordítások

Ahogy már korábban is kifejtettem, a „másvers” szót az irodalmi multiverzum különböző téridőire használom. Ezeken belül is megkülönböztetem azokat a párhuzamos univerzumokat, amelyek bár azonos törvények és állandók mentén alakultak ki, de rendelkezhetnek bizonyos eltérésekkel a klónokhoz hasonlóan. A klónok olyan DNS-szekvenciák – például gének –, amelyek egyik organizmusról a másira tevődnek át, és amelyeket génsebészeti technikák segítségével sokszorosítanak. A klónozás a legtöbb élőlény alapvető folyamata, hiszen a növények és állatok testét alkotó sejtek is mind egyetlen sejt klónjai. A párhuzamos világok ugyanígy egymás másolatai: vagy teljesen azonosak minden jellemzőjükben és tulajdonságukban, vagy szinte azonosak egymással, de nem minden tekintetben tökéletesen egyformák. Ezekre használtam a „klón” kifejezést. Bolgárul a *клон* [klon] faágot jelent, és ugyanúgy kell kiejteni, mint a „klón” szót. Ez a nyelvi asszociáció tökéletesen lefedi a DNS-klónozás és a multiverzumon belüli elágazások/univerzumok kapcsolatát. Időnként a költészetben az önfordítás párhuzamos univerzumokhoz vagy klónokhoz vezet, különösen akkor, ha eltelt bizonyos idő az eredeti és az önfordított vers létrejötte között. Viszont nem minden önfordítás klón. Számos másverset írtam A metafora kezdete és vége címmel (*The Beginning and the End of the Metaphor*). A vers három sora németül és bolgárul klón. A csikóhalra németül a *Seepferdchen* szót használom (ez tükörfordításban tengeri lovacska), bolgárul pedig a *водно конче* [vodno koncse] szót (ez víz-lóra fordítható akkor, ha a szó komponenseit egyenként fordítjuk le, egyben azonban szitakötőt jelent). Anyanyelvemen a vers öröme a szitakötő víztükör fölötti meglovaglásából, a friss levegő beszívásából ered. De ha egy csikóhalat nyergelünk fel, lélegezni is újra kell tanulnunk a víz alatt, nem? Ezt tettem németül, az örökbefogadott ötödik nyelvemen. A két vers angol fordítása ebből fakadóan el is tér egymástól. A bolgár másvers így hangzik:

Giddy up, dragonfly!

Breathe

confidence from the day

vagyis:

Gyí, szitakötő!

Lélegezz

bizalmat a napból

A német másvers (angolul C. Wright fordításában a 2012-es *A Hand Full of Water* kötetben):

Giddy up, sea horse!

Breathe

confidence into the day.

vagyis:

Gyí, csikóhal!

Lélegezz

bizalmat a napba.

A másvers fogalmat azokra versekre használom, amelyek nyilvánvalóan váltakozással és ellenállással dolgoznak az új költői térben. Ezek a versek más törvények szerint működnek, más állandók alkotják őket. Ahogy a kvantummechanikában is, a multiverzum új univerzumot hoz létre elterelő események következtében. A modern elméletek szerint (a húrelmélet égisze alatt, amely legalább 11 dimenzióval működik) a multiverzum bránjainak ütközése új univerzumokat hoz létre. Ezek aztán visszapattannak és átvágnak az időn, majd közelítenek egymáshoz és összeütköznek megint, megsemmisítve a régit és újakat teremtve.

A kódváltás nyelvészetben használt fogalma a váltást hangsúlyozza, sőt, néha nyelvek cseréjeként írja le azt. Ezzel szemben az irodalmi multiverzum esetében a kódon van a hangsúly, egy új nyelvi kulcs keletkezésén. Bolgárul azt írom,

hogy *водно конче* [vodno koncse], ami szó szerint fordítva 'víz-ló', de valójában szitakötőt jelent, és örömmel veszem, ahogy a nap energiát nyer belőle. Németül azt írom, hogy *Seepferdchen*, vagyis csikóhal, és meg kell tanulnom a víz mélyében lélegezni. Ezzel egyidőben folyamatosan biztosítanom kell a napot arról, hogy a levegővétel így is működni fog. Azt érzem, hogy a víz megértéséhez nem elég élni benne. A részévé kell válni. Olyannyira, hogy képesek legyünk a vízben/vízből/víztől lélegezni úgy, ahogy a vízben élő teremtmények. Rá kell lelni a kódra, amely nemcsak új jelentést hoz létre, hanem új nyelvi kulcsként is szolgál. A *Der Anfang und das Ende der Metapher* (A metafora kezdete és vége) című német versem nem a bolgár vers elhibázott önfordítása ugyanazzal a címmel, hanem egy új vers. Ez könnyen belátható, ha kitekintünk a nyelvhasználati stigmák korlátaik közül. A német vers egy klón, egy másvers. És ha mégis önfordításnak akarjuk tekinteni, akkor kénytelenek leszünk erőteljesen kibővíteni az önfordítás jelentésmezejét. Ez véleményem szerint nem járható út. Visszatérve az angoltudásom téridejéhez, amely a korai gyermekkorom második nyelve, az új vers az emlékszerzés forrására és helyére hivatkozik az agyon belül. A másvers ugyanezzel a címmel, ahogy angolul megírtam a *Multiverse* című kötetemben (2020):

Дий, водно конче!

Вдишай

доверие в дня.

Gyíte, szitakötő!

Lehelj

magabiztosságot a napba!

Gyíte, lovam!

Elviszlek a vízhez, ahol megiszom magam.

Gyíte, víz ló!

Lélegezz! Minden szavam

a ló szájából jön.

Gyíte, hippokampusz!
Lélegezz, agyam!
Hüh, Seepferdchen!
Atme
Vertraunen in den Tag!
Gyíte, tengericşikó!
Lehelj
magabiztosságot a napba!

Egy másik másverses versben a japán és a francia nyelv jelenik meg... ráadásul nem véletlen, hogy ezeknek a verseknek hasonló címük van. A lingvisztikus kulcsot csak a multiversek egyedi elemeinek elemzése után lehet megtalálni. „A tárolók, amikben a boldogságunkat tartjuk, igenis fontosak”, írom a *Happiness after reading Schopenhauer* (Schopenhauer olvasta után érzett boldogság) című hatverses versciklusom zárosoraiként. Lássuk emitt picit bővebben ezt a részt:

A boldogsággal kapcsolatban, *Glück* – mily gyönyörű szó –
Ajánlom Schopenhaurert.
Az elemzésem szubjektív, hangokat hasonlít össze.
Glück-ben sok a *Lücken*,
Luck rímel a *muck* és *stuck* szavakkal.
Bolgárul *wacmue*, a boldogságot nehéz lenyelni;
Egy csomó s, t, és sht.
És sh: *shallow*, *shabby*, *shameful*, *shambolic*, *shackled*.
A boldogság bolondság.
Schtastie és a különböző ejtéseit,
Érdekes felfedezni.
Nem mint egy kínzó vágy, inkább egy őszinte akadás,
Mely más nyelvekben is feltűnik.

Happiness megbotlik a pén.

Glück lecsúszik a torkon.

Kasmetet kismetnek kellene ejteni,

A gerezdek megromlanak, ha nincsenek hűtve.

Képtelen vagy lenyelni és kialakul egy erőltetett nyomás,

Az a-n vagy az i-n.

A tárolók, amikben a boldogságunkat tartjuk, igenis fontosak.

Mindezen példákkal azt javaslom, hogy az irodalmi többnyelvűség kutatásához használjuk a „másvers” kifejezést, mivel magába foglalja az irodalmi multiverzum részeit, típustól függetlenül (ha klónok, alterverse vagy mások). Ezt a megoldást két okból ajánlom. Először is ahhoz, hogy tisztán megkülönböztessük az elemzésünket a klónok és a párhuzamos valóságok használatától a science fictionbe, és az alterverzumoktól a videójátékokban, vagy az alternatív valóságoktól a kozmológiában. Így nem csúszunk bele olyan relativista gondolkodásmódba, mint a „Más ember vagyok, amikor másik nyelvet beszélek” – ez egy szociálisan és politikailag is elfogadhatatlan hozzáállás, ami arra utal, hogy valaki az egyik nyelvészeti síkon lehet rasszista és nacionalista, a másikon pedig egy liberális kozmopolita. Másodszor, én főleg arra használom a „másvers” fogalmat, hogy hangsúlyozzam a másságát a hasonlóságok helyett, vagy a variációk miatt. Akárhányszor szembe kerülünk az irodalmi többnyelvűséggel, mindig a költői innováció felbukkanását keressük és egy esztétikát kialakító stratégiát akarunk létrehozni.

Egy másik példa a másversekre a saját költészetemből az *I or Cloning* (Én, vagy a Klónozás), ez az Egyesült Államokban 2020-ban megjelent *Multiverzum* gyűjteményemben található, angolul írtam 2019-ben. Továbbá az *A3* (Én) című versem (1981-ben írtam bolgárul, megjelent 1994-ben), a német *Ich* (2013-ban kiadva a *Landschaften Ufer* gyűjteményben), és végül az angol *Cloning* (Klónozás) (a *Reflections in a Well* gyűjteményemből kiadva az Egyesült királyságban, 2018/19). Ez a négy vers olyan jelentéseket és képeket alkot,

melyek nagyon különböznek egymástól. Bolgárul a vers az *азъм* [azat] ('énem'), és az *азот* [azot] ('nitrogén') szavakat használja. A fókusz a felnőtté váló egyén és a társadalom közötti kapcsolaton van, ebben az esetben a magány és egy diktatúra alatt hozott döntések állnak szemben. A németül írt vers a „Stoff” szóval működik ('halmaz', 'anyag', a *Stickstoff*-ban ('nitrogén'), és a kitalált szavakban: *Stich-Stoff* ('szűrő anyag'), *Ich-Stoff* ('én-anyag'), *Erstick-Stoff* ('fojtó anyag'). Mindegyik esetben az ént akarja újra rendezni mint egy vándort a természetben, és a természetes világ bérlőjeként. Az angol vers a *Reflections in a Well* gyűjteményből (London, 2018/19) a többszörös ének különböző töredékeivel dolgozik, és a személyazonosság megelégséről szól, a másik énünk közben egy globalizált téridőben van, ahol több száz dimenzió is létezik. A 2020-ban írt angol nyelvű vers egyesíti a korábbi költemények jelentését, és továbblép a mai antropocén korszak emberi identitásának újjáépítése felé, miközben az időt egy olyan sokágú fának tekinti, ahol hiába létezik végtelen számú kiszámíthatatlan kimenetel, mégis mi viseljük a felelősséget saját döntéseinkért. „Én, én, én, én... elég négyszer kimondani, hogy semmi értelme ne legyen”² ez a mottó Lars Gustafsson (1936–2016) svéd költő és regényíró *Egy méhészt halála* című művéből származik, amelynek központi témája a főszereplő ismétlődő önhipnózisából tárul fel: „Nem adjuk meg magunkat. Mindent újrakezdünk”³ – ez bábeli világunk egyik fontos üzenete.

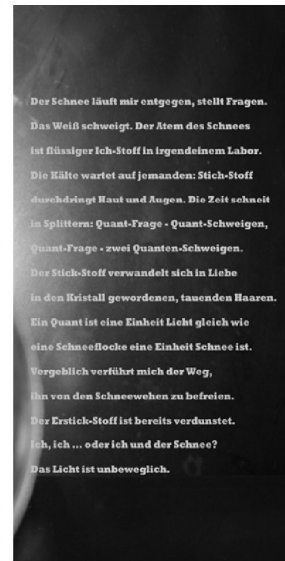
Ezek a másversek (ld. a képeken) bár egynyelvűnek tűnnek, mindegyik többnyelvűen íródott, beleértve több nemzeti és tudományos nyelvet is.

² Gustafsson, L. (1986) *Egy méhészt halála*. fordította: Csatlós János. Európa Könyvkiadó. p. 114

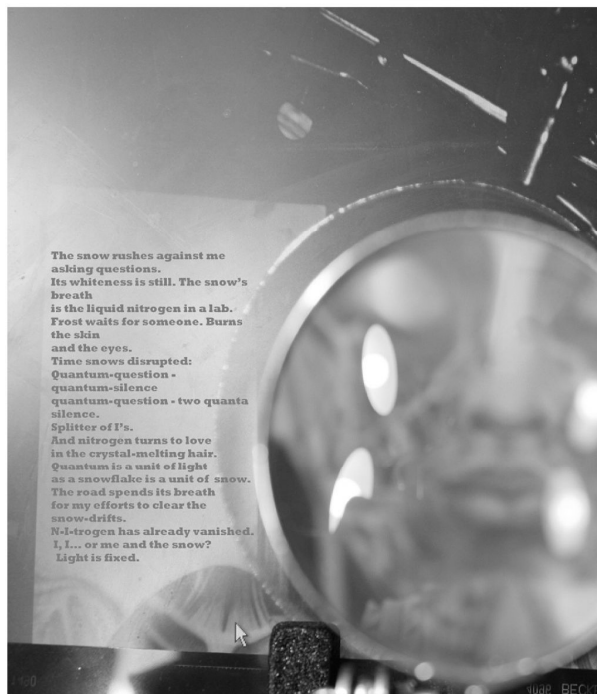
³ Gustafsson, L. (1986) *Egy méhészt halála*. fordította: Csatlós János. Európa Könyvkiadó. p. 9

My Cyborg Identity
(c) T. Sofronieva, Boston, 2012

Der Schnee läuft mir entgegen, stellt Fragen.
Das Weiß schweigt. Der Atem des Schnees
ist flüssiger Ich-Stoff in irgendeinem Labor.
Die Kälte wartet auf jemanden: Stich-Stoff
durchdringt Haut und Augen. Die Zeit schneit
in Splintern: Quant-Frage - Quant-Schweigen,
Quant-Frage - zwei Quanten-Schweigen.
Der Stich-Stoff verwandelt sich in Liebe
in den Kristall gewordenen, tausenden Haaren.
Ein Quant ist eine Einheit Licht gleich wie
eine Schneeflocke eine Einheit Schnee ist.
Vorgeblich verführt mich der Weg,
ihn von dem Schneewehen zu befreien.
Der Erstick-Stoff ist bereits verdunstet.
Ich, Ich ... oder ich und der Schnee?
Das Licht ist unbeweglich.

The snow rushes against me
asking questions.
Its whiteness is still. The snow's
breath
is the liquid nitrogen in a lab.
Frost waits for someone. Burns
the skin
and the eyes.
Time snows disrupted:
Quantum-question -
quantum-silence
quantum-question - two quanta
silence.
Splitter of I's.
And nitrogen turns to love
in the crystal-melting hair.
Quantum is a unit of light
as a snowflake is a unit of snow.
The road spends its breath
for my efforts to clear the
snow-drifts.
N-I-trogen has already vanished.
I, I ... or me and the snow?
Light is fixed.

MultiVerse 2-28final.qxp_Layou 1 2/28/20 10:27 AM Page 21

I or Cloning

*I, I, I, I ... only four times
and the word becomes totally singular.*
—Lars Grunfeldson

Snow rushes towards me
asking questions,
encounters my silence.
Frost biting vapor awaits me,
burns my skin, sharpens my eyes.
The snow's breath is liquid nitrogen
in the laboratory of the self.
Over the cracked white vastness
time snows in crystals:
Quantum-question — quantum-silence,
quantum-question — two quanta silence,
splinters of I. Quanta are units of light
as snowflakes are units of snow.
My hair is ablaze with snowfall,
and nitrogen turns to love
in the crystal-melting hair.
The road wastes its breath
in persuading me to clear the snowdrifts.
The nitrogen has already vanished.
I, I, I or the snow and I?
The light is fixed.

21

© Tzveta Sofronieva

Az én szilánkjai – ahogy Jennifer Kwon Dobbs költő és tudós az általa szerkesztett *Multiverse* című kötetem előszavában írja – „nem a pusztaság káoszában hamuesőként eltűnt önmagunk töredékei, hanem egy olyan látásmód megteremtése, amelyben számos lehetséges jövő és teljes világ van mozgásban. Ezek a világok folyamatosan kölcsönhatásba lépnek egymással, hasonlóan ahhoz, ahogy a szavak és a szavak részecskéi is kölcsönhatásba lépnek, és előre nem látható módon új jelentéseket hoznak létre.” A bevezetőben Dobbs a másverset az első bolgár nyelvű másvers 1981-es keletkezésének időpontjára helyezi az idővonalon, és a másverset egy másik idővonalon történő önfordításnak tekinti. Sok versemet elolvasta, mialatt kiválasztottuk azokat, amelyek a gyűjteménybe kerültek, és bár ismerte az én-vers másvers-változatait is, az *I or Cloning* (Én vagy klónozás) című verset mégis a költői életrajzom elejére helyezte – arra a pillanatra, amikor a fény először hasadt meg. Ez ismét azt bizonyítja, hogy a multiverzum megfelelő keretet adhat az önfordítás elemzésére, amelynek segítségével produktív módon építhetjük be az idő dimenzióját, és több más dimenziót is megfigyelhetünk, miközben közelebb hozunk, majd távolítunk. Az önfordítás többé már nem a költő által végzett versfordítás, hanem a vers anyagának önszerveződése, az én-hasadások különböző integrált összegzése, önmaga (a vers) fordítása egy új idővonalon.

Néhány versemet magam fordítom egyik nyelvről a másikra. Ez egy egészen eltérő folyamat, melynek eredményeképpen nem egy másvers, hanem egy lefordított vers jön létre, amit ezután a célnyelv egynyelvű hagyományaihoz kell igazítani. A vers efféle átültetése teljesen más jellegű többnyelvűséget mutat: például kortárs versek németről bolgárra vagy bolgárról németre fordítása esetében néha melléknevet kell használni ige helyett, különben a bolgár vers hamisan érzélgősnek tűnhet, a német pedig elveszítheti költőiségét. Sokféle technika létezik, de ezek mind fordítási technikák, és a fordítás szándéka, illetve kivitelezése eltér a fent leírttól. Ennek oka, hogy itt dimenziós szempontból nem az idő vagy a magas energia, hanem inkább a tér áll a középpontban, és a fordítási technikák elsősorban az átültetés kontextusára összpontosítanak, így a

többsnyelvűség ebben az esetben több szabadságot és rugalmasságot biztosít. A *Selected affordable studio apartments* (Válogatott megfizethető garzonlakások) című kis kötetem 12 németül írt versből áll, amelyeket én fordítottam bolgárra és angolra, Jean Portante pedig franciára. Ezeket a verseket a francia-német költő, Yvan Goll (1891–1950) háromnyelvű munkássága ihlette, aki Tristan Torsi, Isaac Lang, Jean de Saint-Dié, Ivan Lassang, Johannes Thor, Jean Langeville és Yvan sans Terre költő álneveken is alkotott. A kötetben minden vers epitáfja egy Yvan Goll-versidézet, ami egyben címként is szolgál. A verseket nemcsak Goll költészete, hanem az utazásai során készült fényképek is inspirálták. Ez a többsnyelvű tisztelgés Yvan Goll előtt – mivel olyan nyelveken íródott, amelyeket mindketten használtunk – azt bizonyítja, hogy a költészetben három meg három néha négy, és a szív munkája minden nyelven egyformán kifejezhető.

VIII.

Bujdosó szívünk története

ezek a helyek ma már mind felértékelődnek
válogatott megfizethető garzonlakások
hosszútávú bérlet Párizs Auteuil, Brooklyn és egyéb helyek
a Rue Raffet is bérelhető a YouTube-on keresztül
Padovában a Villa Emo már mindenki nyaralója
belső terek, homlokzatok, közeli üzletek
garázsok, szállodák, hegyek és terek
elfeledett tükrök
a fotók az archívumban
ünneplik a békegalambokat
repülésüket a helyek és az ábécék között
te, Tristan Torsi, Isaac Lang, Jean de Saint-Dié
Ivan Lassang, Johannes Thor, Jean Langeville
Appolinaire fia, Celan apja, Geo Milev cimborája

fényhozó Orfeusz, fáradt Odüsszeusz, Yvan sans Terre,
te, aki beszélgetsz a galambokkal,
te, aki a civilizáció tájába kortyoló lomha felhőkön ülsz
komolyan veszed a napot
*Mert hiszen az is Isten ajándéka, hogy az ember eszik, iszik és kedvét leli a munkájában.*⁴
Minden idő jó az alkotók ünneplésére.

Vannak olyan versek, melyek esetében az olvasó azonnal érzékeli a többnyelvűséget. Ezeket rendszerint makaróni verseknek nevezik. Az irodalmi multiverzum rendszerében azonban ez a kifejezés csak igen kevés többnyelvű versre illik rá.

A reneszánsz műfajt Tifi Odasi *Macaronea* (1486, Makaróni) című műve után a vegyes nyelvű költészethez kapcsolják, mely a hivatalos vagy hatalmi nyelv (latin) és a köznyelv (olasz nyelvjárások) között helyezkedik el. Mivel bolgár származású vagyok, nem hivatalos és köznyelvi kategóriákban gondolkodom a költészet kapcsán.

A kereszténység olyan vallás, melynek gyakorlásához szükség van egy könyvre, és Cirill és Metód korában a háromnyelvű hittételt alkalmazták az egyházban – csak héberül, görögül és latinul lehetett prédikálni. A Szentbeszéd nem tudott eljutni a szlávokhoz, mivel a nyelveik és a már más nyelveken meglévő írott szövegek között hatalmas volt a különbség. Nemcsak a Szentírás köznyelvre való lefordítására volt szükség, hanem arra is, hogy a szláv fordításra az eredetivel egyenrangúként tekintsenek. Cirill harcolt és győzött: a szláv nyelvű Szentírást elsőként Konstantinápoly ismerte el 862-ben, majd 869-ben Róma is. Cirill azt kérdezi: „Hát Isten nem minden népnek küldi a napot, esőt és levegőt? Ez a bizonyíték arra, hogy Isten minden népet egyformán szeret. Akkor hát, miért gondolják, hogy a Jóisten csak három nép

⁴ Prédikátor könyve 3:31, Szent István Társulati Biblia

nyelvén akarja hallani, amint őt dicsőítik?” Az 1990-es évektől a 2010-es évekig elindítója és szervezője voltam a *Der Buchstabentag* (Az ábécé napja), többnyelvű irodalmi szalonnak, mely minden év májusában összefogta azokat a költőket, művészeket és diákokat egy hosszú felolvasó- és kiállítónap erejéig, akik elkötelezettjei voltak azon nyelvek ábécéinek, jeleinek és betűinek, melyeken írtak és olvastak. Én kiállok a világ összes nyelvének, írásának és jelének ünneplése mellett; mindegyik mellett, melyet az emberek arra használnak, hogy egymással kommunikáljanak, tudást adjanak át, történeteket örökösen meg és hogy verseket írjanak.

Manapság, amikor az írók szándékosan alkalmaznak többnyelvű stratégiákat, a makaronikus költészet kifejezés abban az esetben tűnik megfelelőnek számomra, amikor az írók egyértelműen kijelentik – mint a *Macaronea*-ban –, hogy a hatalommal és a nyelvi diszkriminálással kapcsolatos kérdéseket szeretnének feszegetni. Az irodalomban, és ezen belül különösen a többnyelvű költészetben, számos példát találhatunk a tongizmusra⁵ a többnyelvűség kapcsán. Az irodalmi közösség és az alkotók – az íróársak, szerkesztők, kiadók vagy oktatók – körében nem ritka és többnyire öntudatlan a tongizmus, mely a társadalmi populizmuson vagy az elégtelen kutatásra épülő nyelvművelő narratívákon alapul. A makaronikus multiverzum-felfogás értelmezése szerint ilyen lehet a *Hand Full of Water* (Maroknyi víz) című versem (angolra Chantal Wright fordította), amelyben felváltva használom a német és a bolgár nyelvet. A német nyelvű szövegben a dőlt betűvel szedett rész idézet Wilhelm Müller (1794–1827) *Das Wandern ist des Müllers Lust* (A molnár vígan vándorol) című verséből, melyet Franz Schubert zenésített meg a *Die schöne Müllerin* (A szép molnárlány) című dalciklusában. A bolgár nyelvű szövegben a dőlt betűvel szedett rész idézet a Тръгнала Румяна за вода студена [Tragnala Rumjana za voda sztudena]⁶ kezdetű bolgár népdalból.

⁵ Lásd a *Tongicizmus és lingvicizmus* című fejezetet.

⁶ A bolgár népdal címének fordítása: Rumjana elment hideg vízéért. (a ford. megj.)

Vándorolunk a nyelvben, vándorolunk⁷,

и не земя, вода на длан ни е нужна,⁸

mert megtanultunk szomjazni.

A víztől tanultuk, bizony a víztől ezt,

mely nyugtot nem ismer sem nappal, sem éjjel,

*látjuk, hogy folyton csörgedezik.*⁹

A nyelv olyan, mint a víz.

Állóvízként megposhad,

folyva találja meg formáját,

éltet inkább, semmint megfullaszt,

nem mos le ugyan minden foltot,

de ezért rügyezhetnek ki új hajtasok.

Тръгнала Румяна за вода студена, леле,

*тръгнала Румяна за вода студена.*¹⁰

Живата вода търсила, леле, живата.¹¹

A fiatal lány vízre szomjazott, vízre,

hideg, friss forrásvízre.

Egy szomjas ifjú jött felé, és inni kért

inni a lány korsójából, megvallva szerelmét.

„Nincs szükséged korsóra – szólt a lány –

ahhoz, hogy vizet ihass.”

⁷ A vers angol keretnyelvét a műfordításban magyarul adjuk vissza, az egyéb nyelveken lévő szövegrészek megmaradnak az eredetiben lévő nyelven. (a ford. megj.)

⁸ A bolgár nyelvű verssor fordítása: és nem leljük helyünket, egy kortynyi vízre vágyunk. (a ford. megj.)

⁹ Itt nem Wilhelm Müller versének valamelyik magyar műfordításából (pl. Lányi Viktor, Závodszy Zoltán) idéztem, hanem saját fordítást közlök. (a ford. megj.)

¹⁰ A bolgár népdalból vett idézet fordítása: *Rumjana elment friss, hideg vízért, nini! / Rumjana elment hűsítő vízért.* (a ford. megj.)

¹¹ A bolgár nyelvű verssor fordítása: Forrásvizet keresett, nini, élő vizet. (a ford. megj.)

A víz olyan, mint a nyelv.
Ne meríts belőle kanállal, se pohárral,
ne meríts a markoddal!
Igyál a forrásból!
И я остави на мира, водата,
и го остави на мира, езика,¹²
és kérlek, hagyd,
hogy úgy használjam a szavakat és a nyelvtant,
ahogy én jónak látom!
És
hadd folyjon
a víz,
és hadd áradjon és vándoroljon
a nyelv,
és hadd menjek,
hadd menjek
én is,
hadd menjek én,
hadd vándoroljak!

Ezzel szemben más versek egészen más stratégiákat szülnek. Alább két példa látható erre az *Anthroposcene* (Antroposzcéna) című munkámból, mely 2015-ben jelent meg a Domokos Johanna által szerkesztett *Hochroth Translingual Series* részeként, és bekerült a Multiverse (Multiverzum) gyűjteménybe is 2020-ban. Az *Anthroposcene* elsősorban olyan verseket tartalmaz, melyeket 2000-ben és 2017-ben írtam. Johanna nem csupán arra kért, hogy adjak neki olyan kéziratot, melyben ilyen többnyelvű és nyelveken átívelő műveim találhatók –

¹²A bolgár nyelvű verssorok fordítása: És ne zavard a vizet, / és ne zavard a nyelvet!
(a ford. megj.)

közülük néhányat már ismert. Kifejezetten érdeklődött az irodalmi többnyelvűség és az antropocén esztétika közötti, általam bemutatott kapcsolódási pontok iránt. A versek a mai kort kutatják, melyben a nyelvek közötti – sőt, még inkább a nézőpontok, gondolkodási keretek, paradigmák és módszerek közötti – fordításra sürgető szükség van. A többnyelvűség napjaink irodalmának olyan szükségszerű velejárója a nyelvi esztétikáért folyó innovatív küzdelemben, mely segít abban, hogy elfogadható jövőt teremtsünk. A minél több nyelv elsajátításáért folytatott küzdelem lehetővé teszi, hogy más narratívákat is megvizsgáljunk. Egy teljesen idegen szó megállít, felszínre hozza a szükséges frusztrációt, és világossá teszi: sürgető feladatunk, hogy döntést hozzunk és létrehozunk a kapcsolatot. Az ember megpróbálhatja betölteni a meg nem értés szakadékát, vagy dönthet úgy, hogy nem törődik vele, ám akkor is tudatában kell lennie annak, hogy a szakadék létezik. Ez nem csupán az ismert és az idegen, ismeretlen szavak keveréke, hanem képek, gesztusok, komfortzónák, hagyományos nyelvhasználat, ismert dallamok, nyelvi mítoszok, irodalmi kontextusok, ismerős szavak, tudásmorzsák, tudásminták, érzelmi kötődések, humoros megközelítések hatalmas gazdagsága, olyan módszereké és eszközöké, melyek leleplezhetik a mesterségesen létrehozott távolságokat és betölthetik a szakadékokat. Tucatnyi nyelv olvad össze, hat egymásra és emelkedik új magasságokba a mesterségesen létrehozott antropocén szóban.

#kapustamaria¹³

kapusta Maria

Maria's cabbage

Kohl und Maria

Pusta Мария ex опустья

зелева

зелена

¹³ A verset többnyelvűsége miatt az eredeti formájában közöljük. A magyar nyelvű szövegrész az eredetiben is magyarul volt. (a ford. megj.)

зе-eee-ле Se-eee-le
cheeeese
cake Käse-kuchen
-füße a hegy lábánál
hegyes köröm hegyes mell
В полите на планината
politeia planinar
politena plan@a
oversized chromosome
Garten-Haar-Mücke
Kräuter Kröte Bäche
Bach Klang Wach – ach!
Maria Madonna mia
#mymothersdog [Anyám kutyája]
Anyám kutyája korszerű volt és
szórakoztató, csak az arra kijelölt
helyekre pisilt,
kasztrált volt és frusztrált, mesélte Maria.

kutyapisi пиши бриши l’etranger ширина
родината пасмина псета resetta Euro Europa
rope and rare appe тихо се сипе първият сняг
галено щипе всички ни пак, der Hund е още
малко кутре, може ли Шаро да разбере, колко си
глупав Mischling сега wie ängstlich гледаш снега
visitor viitor tor der Gene megalomanie megjelölni

[egy kutya pisilése a fehérre ír¹⁴, eltörli a széleset,

¹⁴ Egy kutya pisilése a fehér hóra ír (a ford. megj.)

tanulj meg felmosni és a migránsnak csőcseléket csinálni,
anyanyelv, anyaföld, farkasfalka, kutyák a jászolban,
micsoda rendetlenség, mocskosság, emberi stress, tizedes,
eurók rolniban, kötél és nemi erőszak, légy emberszabású majom,
megasztár, kölyökkutya, ne haragudj az első hóra
vagy kerüld a fagyot, te keverék, tégy egy lépést, nézz előre,
a színpadon, te korcs, aggódó szemek, jég a tiéd, én is,
ha elakadsz beleütközöl a kapuba, maradj elől
a falkában, te vagy a gének kaputörője, egy megahit, robbanás!
Márka: Az ember, aki megalomániásan menőzik]

Ezek a versek például szintén vettek át bizonyos szavakat dalszövegekből, viszont egyáltalán nem a dalok eredeti környezetéből. Sokkal több nyelvet használnak, nem „diskurálnak vagy apellálnak”, hanem a szabadság fogalmát gondolják újra. Az így megszerzett és újragondolt szabadságot pedig arra használják, hogy új kérdéseket tegyenek fel, korunk társadalmi és esztétikai kérdéseit. 2017. 03. 14-én a Német Rádió egyik adásában a Kookbooks kiadó egyik antológiáról szóló *all dies hier, Majestät, ist deins: Lyrik im Anthropozän* (ez itt mind, felség, a tiéd: antropocén líra) című kötetben az egyik versemmel foglalkozott, ami 2016-ban az *An der Küste* (A parton) címmel jelent meg. A német irodalomkritikus, Jan Wilm az *An der Küste, Durch Wind gestochen* (A parton, a szél által megcsípve) című versemet úgy értékelte, mint az antropocén új esztétikájának kifejlesztését.

I.¹⁵

Az almavirágok fehér teste a fűbe simul,
lélegzetüket a vad vihar magával ragadta.
A nap árnyékot szór a dérre.

¹⁵ A vers megjelent *A föld színe* c. kötetben

Végtelen kétségek engedélyezve: mindenütt madárdal,
minden sejtet átjár a szél.

Itt a költészet rizspalántákat ragad meg, és itt
kezdődik a prózai: a hatóságok titkai
súlyosabbak, mint az atoméi.

Északon, délen – ugyanaz a gyász és gondok,
fába és fémbe burkolva.

Amit a nyugat és a kelet elkövetett, a sápadt holdra van írva,
amely még mindig nem telt meg.

3.

Megismételhetetlen bája van
minden virágnak és minden cunaminak,

物の哀れ mono no aware, sejt varázslat,

a pupillák sötétje szétszóródik

a világmindenségben, atomok űzik
egyre tovább a tökéletesség játékát.

A félelem reményszilánkokat gyűjt,
vörös napokat, kis kagylókat görget,
ősz leveleket és üstökösök híreit.

Az ember csak az újrakezdésen
próbálkozva tud tökélyre fejlődni.

4.

Vannak mennydörgő vízesések, némák is,
ismert és ismeretlen folyók, melyek hallgatóznak.

Sekély vízben dölyfös füvek terjeszkednek.

De kis virágok ölelik körbe a szakadékokat:

Nyugodj meg, az esztétika megtartja fölényét
a katasztrófa sújtotta területeken is,
nem adjuk fel, még jön az írisz,

léteznek – az úszó lótusz-hidak.

5.

A találkozások dombján

bizalmat kér a lenyugvó nap.

A helységeknek dallamos neveket adtak:

Funaoka, Fukiage, Ukishima.

A Kogarashi erdő után Yokotate következik,

amely csak egy fából áll. Fojtogató a levegő,

remélhetőleg nem ered el az eső.

海に見える席がありますか？

A nők nem rakhatnak rendet.

MINDEN A BOLDOGSÁGRÓL SZÓL

Minden arról szól, hogy valamiféle vigaszt találjunk ebben az ellenséges kozmoszban, ezen a kis bolygón. Mindig a boldogságot keressük. Folyamatosan én is azt vizsgálom, hogy mi a helyünk a világban, hogy hogyan bővíthetjük ki elképzeléseinket arról, hogy hol mikor és miként létezőnk. Elméleti kérdésekkel és azok alkalmazhatóságával foglalkozom az irodalmi munkásságommal. Egyrészt, olvasóktól teljesen függetlenül dolgozom, alámerülök a nyelvek materialitásába és a költészet mészébe, a természettel párbeszédben állok, és közlöm a megtapasztalásaimat, valamint amiként játékosan megérint az ismeretlen. Másrészt, az így létrehozott esztétikát alkalmazom az emberekkel történő kommunikációban. Számomra létezik egy olyan költészeti nyelv, amely nem a versekben használt nyelvezettől függ. Engedd szabadon a nyelvet, éneklek az *Eine Hand voll Wasser* (Egy maréknyi víz) című versemben, és rögtön szükségessé válik a szabadság fogalma. Ami a nyelvet, az tesz minket is szabaddá. Ebből a szempontból a gyerekek jó tanítók, amikor felfedezik a különböző nyelvekből kihallott szavak természetes keverékét, vagy amikor

nyelvtanilag „helytelen” szóhasználatot vagy kitalált szavakat építenek be a beszédükbe. Itt egy részlet a *Latitudes* (Szélességi fokok) című versemből:

*

Magas, vékony és néma az első termés
a délnyugati vasútvonal mentén.
Nézd milyen sokat értam – parádézik
a gyermek a buszon. Mikor kész vagyok
rajzolok egy madarat! Írtam – javítom ki.
Ért-miért, miért-ért – énekliz az agyam.
Jópár régi monda szól a fenyőerdőkről.
Hogy tanul meg a gyermek szavakat
melyeket a szél fúj?
Nem tudom mit lát,
mikor eltűnnek, először csak a drága közelmúltban,
melyek mostmár csak mezők. A madarak
élvezik a széles kilátást a buszsávból
a halált üldözve, esélyt adnak a gyermeknek,
hogyan lássa őket.
Nézd, azt értam MADÁR. Nézd, itt!
Írtad. – ismétlem – Te írtad.

*

Conegliano tényleg létezik,
még akkor is, ha a MyPhone
nem okosan és nem fonetikusan
„congenial”-ra javítja.
Prosecció falu, Velencétől nem messze.
„Venezuela, Venice beach”,
ajánlja fel pimaszul a MyPhone,

a Playing Man másolata.
N? I? C? E? Sokszor leírtam, hogy NICE
sok N és még több ICE. Nézd, nice!
Tán lyukas a fülem? Mit
gondolsz? Igen? Mindenki?
Kiskapuk a fülekben ...
és a szavak mégsem maradnak?

A többnyelvű családban és szociális környezetben történő gyermeknevelés nyújtotta számomra a legtöbb nyelvészeti tapasztalatot. Az *An Unknown Word* (Egy ismeretlen szó) című versben (C. Wright fordításában) több népi és gyerekdalt használok fel az otthon nálunk használt három fő nyelvből, de ezen kívül olyan nyelvekből is, melyek az otthonról távoli munkavégzési migrációval kapcsolatban gazdag tapasztalattal rendelkező kultúrákhoz tartoznak. Chantal, az *Egy maréknyi víz* kötetem végjegyzetében (egy kétnyelvű könyv, amely 2009-ben elnyerte a PEN Translation Fun Award-ot, 2012-ben pedig a Cliff Becker Prize in Translation-t) az ő fordításában a következőt írja: „A dőlt betűs rész az angol fordításban James Royce Shannon (1881-1946) *Too Ra Loo Ra Loo Ral (That's an Irish Lullaby)* dalából származik. Ennek használatát a vers egy alternatív, a költő által írt angol nyelvű változata ihlette, amely megjelent a *11 9 Web Streaming Poetry*-ban (Auropolis Supernova: Belgrade, 2010). A költő által készített bolgár, német és angol verziókban mind megtalálható egy ismeretlen szó.” Azért idézem, amit a végjegyzetben írt, hogy felhívjam a figyelmet az „alternatív” szóra – ennek a versnek három változata van három nyelven és ez a három verzió egyidejűleg, tehát egyszerre, egy folyamat- és idősíkból keletkezett. Párhuzamos versek. Egyik sem alternatívája a másiknak az alter-verzum szempontjából. Mégis más-verzumok, ugyanazokkal az állandókkal és szabályokkal. A fordító verziója a multiverzum értelmezés logikája és az én véleményem szerint szintén nem egy alternatív univerzum, hanem azzal párhuzamos, egy klón. Azonban, ez egy másik történet, a

többnyelvű költészet fordításának története. Chantal Wright, aki egy elismert műfordító irodalmár, írt már erről a könyveiben, beleértve az én munkámat is. Mindenképpen érdemes ezt a témát vele és más műfordító irodalmárokkal az itt javasolt multiverzum keretek alapján megvitatni.

Furcsa szó a *Носталгия*:

honvágy, Heimweh, Nostalgie.

A bolgárban nem létezik ez a szó

és tegnap a lányom ezt mondta:

Мамо, имам Heimweh за теб.

Élhetsz Berlinben, Beverly Hills-ben,

Bitterfeldben, Kónskában, Párizsban,

otthon vagy, amíg érzed Anyát és

gyorsan öregedő kezének illatát,

mely a baglyokkal társalog

és szorosan tart.

Érzem ölelő karjait

Mint ahogy akkor tartott.

Я кажи ми, облаче ле бяло,

отгде идеш, що си ми видяло,

не видя лиши...

És hallom, ahogy ezt dúdolja:

Too ra loo ra loo ral, too ra loo ra li.

Kommt ein Vogel geflogen...

Гугутка гука в усои, леле,

гукни ми гукни, гугутке,

зукни ми зукни пай пукни, леле,
и аз така съм гукала, хееей,
otthon, otthon, édes otthon.
Egy kis galamb énekel
oly édes hangon, oly halk hangon,
ahogy a mamával is daloltunk, sok-sok éve.
Ach, als Mutter mich wusch,
strahlte mein Gesicht.
Ó, ahogy a mama fésült,
hajam hosszúra nőtt.
Kismadár, Vögelein, énekelj, mint akkor régen,
énekelj, énekelj, robbanj fel és halj meg.
Beteg, beteg, weh, weh, heim, heim.

Egy szót a hiányzó dolgokról.
Távollét és vágyakozás – veszélyes.
Honvágy, Zuhause-Krankheit.
Ennyire merevek volnánk?
De van hazulról kirepülés, menedékkérés,
külföldön élés is,
Ein- und Auswandern, изгнание, гурбет,
хъшове, странстване, Wege.
Az emberek jönnek-mennek, hogy újra elmenjenek.
És útközben
az érkezés az indulást utoléri
az út másik oldalán.
Pontosan ilyen:
Egy körforgás.
Soha eszembe nem jutott
használni

az elfogadás vagy összetartozás szavait.

Az irodalom nagyszerű eszköz a különféle narratívák megismerésére, és arra, hogy ezeket a narratívákat a Többivel együtt demitologizáljuk. Az ilyen folyamatok szabaddá tesznek bennünket. És mindez a szeretetről szól, mely az egyetlen vigasztaló eszköz az ellenséges univerzumban. Nem érezzük magunkat egyedül az egyik univerzumban, és nem félünk a Többitől sem. Ezért van igazából szükségünk a multiverzum fogalmára. És magunkévá tesszük minden fájdalmát, azt a szörnyű fájdalmat, hogy talán nem működhet, hogy nem is működik. Hogy nem értjük meg egymást, bármennyire is próbálkozunk. Hogy nincs lehetőségünk megérinteni buborékaink felületét. A közösségi média bizony nem közösségi. Hogy nem tudjuk kifejezni, milyen a világ, és nem találunk szavakat arra, hogy milyenek lehetünk, és így nem tudjuk megmenteni fajunkat. De aztán: újrakezdjük, és újrakezdjük, nem adjuk fel, nem várunk a gyors megoldásokra, egyszerűen folytatjuk utunkat. "Lélegzés és járás egyszerre: a boldogság legmagasabb szintje."

A MULTIVERZUM ÚTJAI

Nem tudok konkrét magyarázatot adni arra, hogy versírás közben miért melyik nyelvet választom. Minden versnek megvan a maga nyelve, a *Merci, Paris* (*Merci, Párizs*) című versemben a költészetet „olyan nyelvnek nevezem, amely azt teszi, amit jónak lát”. Az elmúlt évtizedben túlnyomórészt németül írtam verseket, ezt a nyelvet a húszas éveim végén sajátítottam el, miután korábban már több idegen nyelvet is tanultam. De kora gyermekkorom óta írok bolgár nyelvű verseket, és néha még most is ezen a nyelven írok. A verseimet (a prózai alkotásaimmal ellentétben) saját magam le is fordítom anyanyelvemre. Időnként írtam angol nyelvű verseket. Az angol az első idegen nyelvem egészen kora gyermekkorom óta. Sok versemet a három nyelv egyikéről a másikra fordították hivatásos fordítók vagy anyanyelvű költők, és verseimet e három nyelvre

magam is többször fordítottam. Néhány versemet egyszerre írtam különböző nyelveken, és vannak változataik a mindhárom említett nyelven. Egyes verseim teljesen többnyelvűek és több, sőt meglehetősen sok nyelvet tartalmaznak. Hasonló forrásból kiindulva alkotok olyan verseket, amelyek se nem változatok, se nem alternatívák. Másverseket írok – különböző nyelveken és különböző időkben, más-más történettel és magasabb dimenziós kiterjesztéssel – mint például alterverseket és klónokat, kibővítve költészetem tér-idejét, vagyis magát, a nyelvezetét, az én nyelvemet. Ezek akkor jelennek meg, amikor a költészeti témában erőteljes elterelés következik be, a megfigyelés szerkezetének és az idődimenzióinak a megváltozásával együtt. Megalkotásuk egy új test és egy másik költői világ megszületésének folyamata.

Az anyanyelvem egy régi szláv nyelv, melyet Cirill betűivel írtak – aki tudni illik, a 9. században amellettt érvelt, hogy a kereszténységet minden nyelven hirdetni lehet. Szülőhelyem a többnyelvű létet a legtermészetesebbnek fogadja el, ahogyan azt a bolgár születésű regényíró és irodalmi Nobel-díjas Elias Canetti *The Saved Language* (magyarul *A megőrzött nyelv*) című önéletrajzi könyvében leírta. Joseph Brodsky-val együtt tanultam, és sok interkulturális költőt ismertem már gyerekkoromban is. Az irodalmi többnyelvűség nagyon természetes számomra. Tizennégy éves korom óta elmélyülten tanulmányozom a természettudományt. Ez, valamint a tudomány és a költészet iránti érdeklődésem fejlesztette költői képességemet. Ahogy George Ellis kozmológus megjegyzi, „a multiverzum szemlélése kiváló alkalom arra, hogy elgondolkozzunk a tudomány természetén és a létezés természetének alapján: hogy miért vagyunk itt...” (*Scientific American, Does Multiverse Really Exist?*) Bérlőnek érzem magam, és mélyen hiszek abban, hogy mindannyian azok vagyunk. Kölcsön kérek egy kis időt a világtól, hogy világokat alkossak. Döntéseink és az anyag önszerveződésében bekövetkező összefüggések vagy véletlenek közötti kölcsönhatás az, ami számít. Amint Albert Einstein megállapítja: „A legszebb dolog, amit megtapasztalhatunk, az a titokzatos: ez minden igazi művészet és minden tudomány forrása. Akinek ez az érzelem

idegen, aki már nem tud rácsodálkozni dolgokra és elragadtatottan bámészkodni, az úgyszólván halott: a szeme csukva van.”

Minden hosszú utazást időnként akadályok nehezítenek, leküzdhetetlen szakadékok, lávafolyamok és árvizek, kanyonok nehezítik utunkat. Ilyenkor hogyan tovább? Szerintem az segít a legyőzésükben és abban, hogy bátran nézzünk szembe velük, ha már előre tudunk az ilyen hatalmas akadályok létezéséről. Különböző nyelvek szavai egy verssorban... és már fel is adnánk az olvasást. Pedig mindössze önmagunkkal szembesülünk, a legbensőbb emberi mivoltunkkal. Azzal, hogy a feltételek nem lehetnek mindig 100 százalékban kedvezőek a számunkra. A döntés szabadsága viszont a miénk, választhatunk. Megfordulhatunk és visszamehetünk. Kereshetünk egy hidat, esetleg másokat, hogy hidat építsenek, vagy éppen óvatosan leereszkedhetünk a völgybe és hosszú kerülőúton felkapaszkodhatunk a túloldalon, a szirteken sátorban húzhatjuk meg magunkat, álmunkban repülve is megtehetjük az utat, vagy átsiklunk, megkockáztathatunk egy repülést. És így tovább. Van választásunk az életben, választhatjuk a szeretetet és az életet többféleképpen.

A többnyelvűség különféle formában van jelen a munkáimban. Előfordulnak egyes szavak és kifejezések egy – látszólag – egynyelvű szövegben. Találkozhatunk többféle nyelvvel egy jellemzően egynyelvű verssoron vagy versen, verseken, versgyűjteményen belül.

Számos két- vagy háromnyelvű írás szerzője vagyok. Nyelvjárások, szlengek szintén megjelennek bennük népi idézetek és gyermekdalok kíséretében. Más költők szavai és az irántuk és a felénk megnyilvánuló tisztelet a szemünk előtt válik az írás ünnepévé. Matematikai és természettudományi tételek és jelek társulnak zenei akkordokkal, nyelvi kifejezések jeleivel. Egy nyelvészeti elemzés jól megfér a szójáték mellett. Szótagok alkotnak idegen nyelven játékos egységet. Kéz a kézben jelennek meg új és már feledésbe merült szavak. Verseksokszorozódnak. Különféle másversek alakítják az Antropocéna szépségét. Mindezt és még többet megtalálhatjuk közvetlenül, rejtetten vagy akár egyszerre mindkét módon. És minden alkalommal a költői szükségszerűség

szüli a formát és a nyelvválasztást, a hasadások egy adott halmazának interferenciamintázatát és a szőtt sugárhúrokat, az ágak közötti enyhe gyengéd érintést, a struktúra belső koherenciáját.

Az *Anthroposcene* (Antroposzcéna) *#thedirectorsoutsattheactors* (*#arendezőküzdaszínészekkel*) című versében egy olyan arab szót használtam, amit gyakran hallottam ismételni szír és afgán gyermekek részéről, miközben a balkáni vándorlásaikról meséltek. A szó értelme tiszta a számomra annak ellenére, hogy nem ismerem a pontos jelentését, a hangzásából viszont kicseng a 'visszaélés' és a 'bántalmazás' olyan elegye, ami az angol 'kizsákmányolás' szó értelméhez legközelebb, az elérhető legnagyobb haszon és optimális használat közötti vékony mezsgyén helyezkedik el. A versben bolgár nyelv cirill betűjéből és latin betűkből (a bolgár nyelv csak a szláv ábécé cirill betűit használja) álló katyvaszt használtam nyelvtani szempontból szabálytalanul kapcsolódó szavakban. Mindemellett, összekombináltam a német *Ware* 'áru', a bolgár *вяра* 'hit' szavakat, kiejtve *vjara* vagy *vera*, *wahrer* 'igaz' és német *Vertrieb* 'elosztás' hasonlóan hangzó első szótagját, amelynek második szótagja a német *Trieb* 'ösztön', 'késztetés'. Ezáltal létrejött a vers lényegét adó elismerés és összefüggés az Antroposzcéna többi versével. Íme néhány részlet a versből:

a rendező küzd a színészekkel:

a képernyőn lennie kell valaminek, ami az emlékezet hézagjait

képszerűen láttatja

[...]

s az agyszerkezed rendezd be kizsákmányolásra

ستغلال

Terjeszd az árut és az igazságot

Ware verамоята вяра в дните chestiti wahrer Ver-Trieb

Ez

Tisztelet
Dos tres ... uno!,
De kérem,
KÉREM!
Használj jeleket
képeket
Ne ezeket a szavakat!

A *Selected affordable studio apartments* (Válogatott megfizethető garzonlakások) X című versében a latin betűket használtam egy német és angol nyelvű vers bolgár nyelvű utolsó sorában, bár ez nem szabályos, mivel a bolgár szláv betűket használ írásra. A sor bolgár nyelven azt jelenti, hogy 'boldog születésnapot' és kilóg a vers egészéből. Nem az a célom, hogy összezavarjam az olvasót, épp ellenkezőleg, azt szeretném, hogy képes legyen kiolvasni a megszakítás nélküli hangot. A vers ünneplésre késztet, határok nélküli szeretetre, új hangok örömét adja és a meg nem értés érzését enyhíti azáltal, hogy a rendelkezésünkre álló eszközökkel is boldogulhatunk.

Milyen nyelven énekeljek

Ünneplem a szavakat, nem csak téged,
mert minden, ami ünnepli a születést
meg kell nevezni
a létezéshez
egy puma vagy, mert így hívlak
hívlak és te
egy olyan erős, méltóságteljes hegyi macska vagy,
ami igaz marad, csak akkor vadászik, ha muszáj,
hajlékonyan, fenségesen jár,
és egyenesen belenéz a szembe

a kaliforniai után
veszem a német szavakat
a karjaidat karoknak hívom,
és az otthonodat az otthonomnak
az anyanyelvemen nincsenek rá szavak,
hisz bolgárul te határozottan megígérted,
hogyan vagy, és minden,
ami létezik, ellenáll a hívásnak,
szavak nélkül akarok ünnepelni veled.

Chestit Rozhden Den!

A különböző nyelvek használata egy versben új szavak létrehozásakor nem feltétlenül jelenti a szavak, betűkészlet, szintaxis és morfológia keveredését. Minden egyes alkalommal az adott vers belső törvényeitől függ. Az én *Adding a New Word to the Dictionary* (Új szó hozzáadása a szótárhoz) című versemben a szöveg nemcsak a görögöt követeli meg a jelenet jelentésével és az angolt az antropocén kitalált kifejezéshez, hanem a németet is a kiegészítő *Anthropozähne*, emberi *Zähne* ‘fogak’ szóval, ami hasonlóan hangzik, mint az *Anthropozän* [*Anthropocene*] többes száma, a bolgár nagyon fontos árnyalata a szónak, ami az „*antropocene*”-ből származik, a névelő a bolgárban a szó végén van, és egy „a”-val a szó aztán: *антропоуена*, az emberi *уена* ‘érték’.

Antropocén, főnév. Egy javasolt kifejezés a jelenlegi korszakra (az antropocénről szóló első diskurzustól kezdve), amely során az emberiség elkezdett tudatában lenni saját önmaga előadásának
Jelentései:

1: a végletekig önreflektív és egymással teljes összeköttetésben álló emberiség hiperperformatív, kvantitatív, multiverzum orientált időszak

2: az emberiség fokozott önkifejezése a késői holocén időszakban

3: az ember és a Föld között játszódó, szembetűnő folyamat. Balesetek, botrányok, zajos küzdelem ember és bolygó között, kiemelkedve a kétségbeesésből, amikor az életfenntartó körülmények erodálódnak

4: különleges helyek a naprendszerben, ahol a színpadi előadása zajlik az élőlényeknek, akik képesek gondolkodni, beszélni és társas életet élni

5: jellemző terület a láthatatlan politikájának leleplezésére

6: heves szemrehányás, amelyet az ember saját magának tesz

7: az ár kifejezése, az emberi értéké, a természettel szembeni veszteség, profit és interferencia függvényében

8: egy pszichológiai állapot, amiben az emberek megszállottak a félelemmel, hogy megint megszökhessenek előle, és magukat az univerzum közepének és a világ megalkotásának végcéljának hiessék; ez nem gátolja meg őket attól, hogy többet pusztítsanak mint amennyit alkotnak. Az antropocentrizmus, egy tudománytalan, vallással és idealizmussal kapcsolatos tanítás által kiprovokálva.

Eredete: ógörög ἄνθρωπος (ánthropos) = ember, prefixum, szóösszetétel első meghatározó tagja ember-jelentésben; latin *scanea*, *scena* = színtér, ógörög σκηνή (skēnē) = sátor, kunyhó

Első ismert használat: Tzveti Sofronieva, Hochroth, 2017. március

Németül: *Anthroposzene*, *die*, *szófaj: főnév, nőnemű*, elválasztás: An|thro|po|sze|ne

Kiejtés: [antropo'ste:nə]

Szinonima: *Anthropozähne*

български: антропоцена, антропосцена (цената и сцената на човека).

Friedrich Schiller (1759-1805) német költő és drámaíró *Die Burgschaft* (A garancia) című balladájának sírfeliratát tartalmazó *Pledge* (Fogadalom) című versében az arab szót más okból latinul írják: A máltai nyelvnek vannak olyan szavai, amelyek az arabból, például a *kbir* (nagy) és az olaszból, például a *gravi* (komoly) származnak, és e kultúrák közötti tengert jelképezik, egy olyan tengert, amely időközben sokak sírja.

Vörös színek penetrálják Málta telét.
Kaktuszvirágok, kender és borsszemek
elszórva a monumentális fehér kövek
és fényesre festett tornácok között; *kbir* és *gravi*,
a hatalmas erőd soha nem esett kétségbe,
egy szikla és egy csónak, örökké reménykedve a békében
a Földközi-tenger szívében.

...

Az irodalmi multiverzumban minden „technika”, minden vers annak az univerzumnak a sajátos törvényeitől és állandóságaitól függ, amelyhez tartozik, az adott vers univerzumától. Az *Anthroposcene* (Antropocén) egyik versében, amely az 1980-as évek végén keletkezett, a húszas évek 100 legfontosabb amerikai zenei alkotása között számon tartott amerikai rockegyüttes, a *Taking Heads* (aktív 1975-1991 között) *Once in a Lifetime* című dalából származnak a sorok. A versnek szüksége van ezekre a sorokra, hogy az olvasó a saját személyes kérdései megfogalmazásának sürgősségét érezze, hogy a zenén keresztül hallhassa a hangokat és az ütemeket, a bánatot és a megrendülést, a dühöt, a tehetetlenséget. Vagy inkább a gitárokhoz használt kötőjelekben, jelekben és betűkben, amikor ezek hangtalanok, zenétlenek. És hogy a klímaválság közepette átérezzük a jövővel szemben oly ellenséges magatartásunk ellenállásának vagy pusztító képtelenségének gyöngéd borzalmát.

Talán egy vityillóban fogod majd magad találni
 Talán a világ másik részében fogod magad találni
 Egy kevés TALKING HEADS társaságában
 Freestyleolva a o n c e i n a l i f e t i m e -ot
 Talán megkérdezed magadtól Igazam van? Nincs Igazam?
 Talán megkérdezed magamdról: Mit tettem?
 Talán azt mondd magadnak: Minden oké
 Talán megkérdezed magadtól: Honnan tudom?
 Minden összeáll

E|5-5-5--2--5-----|

B|5-5-5--3--5---3--3-3--3-|

G|-----2--2-2--2-|

D|-----|

A|-----|

E|-----|

A F# F#m A

A F# F#m A

A F# F#m A

A F# F#m A

F#m A F#m

A A F#m F#m A

F# G F# G

F# G F# G

Mi a

Mi a bajod?

Semmiség?

Honnan tudod?

Honnan tudod

melyik választás robbantja fel a lelked,

Milyen viharok haladtak el benned és
milyen messzire?
Gleccserekből só lesz
Homokkal telített orca felmelegíti a kezed
és hozzábújik
Hány piszkos seb
fog a kezeden, arcodon és szíveden
lenni még?

Amíg a szupercella homokká válik
Mint ahogy mindig

A jelek másfajta használata, amik a vers ritmusának légzését szabályozzák,
egy különleges jelentéssel bírnak, ami az „útmutató” ahhoz hogyan olvassuk a
Szapphót (itt egy idézet a *Taking Flight* c. versemből)

Kövessük őt: - u - x - | u u - u - x
Tehát хайде! és most énekeljük:
Es blühen in allen Hafen Rosen! tralalalala
Das ist die Liebe der Matrosen, tralalalala
und πάρα δ' έρχετ ώρα (para d' erchet ora)
vorbei geht die Zeit.
Túl késő, telik az idő.
és ez is el fog telni.
Ποικιλόθρον többszínű, változatos.
és csináljuk úgy ahogy ő akarja: lásd fent

vagy hogyan olvassuk el azt a három másodpercet, amit az agy felfedez az
megtalálható a „A jelenlét Költészete és Filozófiája” (egy idézet a vers végéről)

Én vagyok Miki Egér
 egy Kelta isten nagy fülekkel, aki
 csak ezt hallja:

Az angol vers *Taking flight* egy másik-univerzumbéli verses sorozat egyik verse, amit németül írtak és fokozottan változnak terjedelemben és jelentésben. Ez verses sorozat klónozik, miközben összekombinálja a „narratív módszert” ahogy Eliot utal rá mint James Joyce *Ulysses*-e, Eliot saját általa használt „mitikus módszert” és a húr elmélet szemszögéből nézi. Ez egy hosszú új esszé lenne, ha elkezdnénk a beszélni a *Taking Flight* című versről egy többnyelvű több értelemben is, ami egy vers a többnyelvűségről az irodalomban. Ahogy a Quantum Irodalom: Yeats, Pound, Eliot és a Modernizmus tudományában olvashatjuk. (Cambridge University Press, 1997) Harvard Irodalmi professzorától Daniel Albirhtól (1945-2015), az angol modernisták voltak azok, akik a költészetben mélyen kötődtek a természetes tudomány ötletével, amik azóta is formázzák a korszakot. Az irodalomtudósok más munkáiban olvashatjuk ahogyan Eliot és Schrödinger hasonló nézetekkel rendelkeztek az egyidejűségről és a tradíciókról. Nyugat Bulgáriában nőttem fel, ahol, a görög eposzokat és mitológiákat úgy meséltek a nagyszüleim mint a tündérmeséket. A Szapphó által írt Aphroditéi Himnuszából való idézetek William Hyde Appleton *Görög Költészet Angolul* (Cambridge: The Riverside Press 1893) c. könyvből származik, amit ő szerkesztett és fordított angolra. Attól független, hogy ezt a hagyományosan megőrzött verset, a vers eredeti szövege kétes.: egyes források alapján "Ποικιλόφρον" más forrásokat alapján "Ποικιλόθρον". Mindkét szó a ποικιλος melléknévből ered (szó szerint ‘sokszínű’; metaforikus értelemben ‘sokféle’, ‘összetett’, ‘finom’; –a θρον azt jelenti, hogy ‘szék’, a –φρον pedig,

hogy ‘elme’). A Daidalosz név a görög mitológiára és a modernista író, James Joyce (1882-1941) *The Portrait of the Artist as a Young Man*, (1916, *Ifjúkori önarckép*) című regényének Steven Dedalusára utal, aki főhősként egy olyan művészetelmélet megalkotására kap lehetőséget, ahol az intelligens anyag egy esztétikai végcél felé irányul. A bolgár Ari (Asparuh) Leshnikoff (1897-1978) a legendás német együttes, a *Comedian Harmonists* első tenorja volt, amely 1928-1934 között az egyik legsikeresebb európai zenei eladóként lépett fel. Az egyik általuk játszott dal a *That's the Love of the Sailors* (Így szeretnek a tengerészek) (1931) volt. A *The Chorus* (A Kórus) a 2004-es *Les choristes* (Kóristák) című Oscar-díjra jelölt francia film eredeti zenéje, a Les Petits Chanteurs de Saint-Marc és a Bolgár Szimfonikus Zenekar előadásában. Ebben a versben Jennifer Kwon Dobbs amerikai költő a *Paper Pavilion*, (Papírpavilon–White Pine Press, 2007) című kötetében megjelent ‘River’, (Folyó), valamint az egyik kedvenc énekesem, Billy Joel által írt és előadott The Downeaster Alexa című dalra is teszek utalást. A Sapho-szindróma egy gyulladáisos csontbetegség. A végtelen világok gondolatára már az ókori görögök filozófiájában is léteztek példák. A görög atomizmus azt állította, hogy az atomok ütközése végtelen párhuzamos világot hoz létre, a filozófus Khrüszipposz szerint a világ folytonosan elmúlik és megújul. Logikájában hangsúlyozta a prepozíciók, mint a konjunkció, diszjunkció és a kondicionális fontosságát az igazság keresésében, és arról értekezett, hogy a tárgy megnevezésének hatalma a benyomás megértésében rejlik, az értelem az, amely a kijelentés hatalmát birtokolja. Mindez és még sok minden más alkotja a vers univerzumát, amely maga is tisztelgés az irodalmi multiverzum előtt. De jobb, ha itt abbahagyom, és az olvasóra bízom, hogy kövesse (vagy ne kövesse) a kódváltásokat a versben és a törvényszerűségek váltakozásait a három különböző másversben.

Az alábbiakban ennek a versnek egy rövid részlete olvasható:

Itt van–Szapphó száll. Egyedül. Ikarosz nincs vele.

Sem Daidalosz, aki elsajátította a levegőben való navigálás művészetét,

aki imádta a kibernetikát,
aki összeállította a világunk használati utasítását,
és eleinte a közösségi média posztjainkat szötte.
Ma már senki sem tudja pontosan, hogy ki kicsoda,
és hogy SMS-re vagy SOS-re van-e szükség.
Senki sem tud Szapphó repüléséről és Daidalosz haláláról,
Daidaloszról, aki egy hibrid lényként, egy bálnaként,
az egyik nyelven lélegzik és egy másikon úszik,
az egyiken emlékszük, a másikon álmodik,
az elsőben távozik, a másikban megérkezik.

Ő—egy elhullott madár teste, amely repül.
Ő—Leszbosz napja és Androsz napja,
a kükládoki férfi felesége.
akinek egy lányt szült,
Kerkülasz Ándrosz szigetéről,
Héraklész κέρκος-ja.
Ő—не е кукла, пише стихове, има дъщери,
akit száműzték az Etnára,
de a hó jégesővé válhat mindenütt,
mindig vékony a levegő, csak a messzeség érinti a szemet.
És a kékbe veti magát.
Legalábbis így tudjuk a mesélőktől.
Sokat mesélnek, de csak az alábbiak biztosak:
'előtte', 'utána', 'annak ellenére', 'mert',
'helyette', 'mivel', 'sem', 'még' és más efféle
prepozíciók és kötőszavak
közte és a Lefkada-i báméskodók között,
ahol egy fához vagy madárhoz kötve kellett választania a sziklák
fehérsége és a hullámok fehérsége között.

A fehér őhózzá tartozik.

Ritkán használtam matematikai képleteket vagy egyenleteket, mert számomra a matematika és a fizika nyelve nem az egyenletek. Talán a játék kedvéért és az olvasóim szórakoztatásként megteszem. Viszont nagyon fontosnak tartom, hogy a tudomány nyelveit ne direkt terminológián vagy képleteken keresztül használjam, hanem a tudományos elméletek tudományos ritmusát és struktúráit beépítsem, a tudományos ismereteket belevonjam a költői képekbe, hogy emeljem a vers sűrűségét. A költészetet a tudás örökségének és tárházának tartom. A költészet német szavának, a *Dichtung*-nak, mint a 'diktálás' szóból eredő értelmezése megfelel annak, ahogyan a költői metrum az ókorban szükséges volt az információk memorizálásához. A szó egy másik értelmezése azonban a 'tömör, sűrűséggel teli' jelentést idézi. A nyomtatás technológiai áttörése után ez utóbbi találóbb a metrumnál, amikor a tudás átadásának módjait vizsgáljuk. Ma már egyre összetettebb ismereteket tudunk belevonni ugyanabba a szómennyiségbe, de csak költői tömörítésen keresztül. A 21. század képei és új technológiái további összetettséget hoznak, de ugyanakkor lehetővé teszik, hogy ez a komplexitás más szinten leegyszerűsödjön. Irodalmi többnyelvűségem kifejezése a műfaj terén is megjelenik. Gyakran írok történeteket performatív szöveggént, drámát regény stílusában, regényt novellában, verset elbeszélésként, levelet esszeként és így tovább. Ezt tudatosan mutatom ki például azzal, hogy közvetlenül megjegyzem és közlöm a feliratokban, hogy 'önfordítással' műfajokat váltok, vagy amikor ugyanazt a szöveget egy verseskötetbe és egy novelláskötetbe is beillesztem. Irodalmi többnyelvűségem a költészetem bemutatásában is megjelenik – irodalmi művészeti installációkat, performanszokat, videókat, happeningeket hozok létre. A multimédia a kifejezésben és a megjelenítésben lehetővé teszi a jobb megküzdést abban a multiverzumban, amelybe beleszülettünk. Első ránézésre talán elsősorban a többnyelvűséggel hozható összefüggésbe, de ennél sokkal többről van szó: költészetemben mélyen kapcsolódik a struktúrához és az

képzeletbelihez, és összhangban van a képzőművészeti és természettudományos kortárs korszakkal. Manapság sok szerzőt nem lehet költőként, énekesként, festőként, drámaíróként, előadóművészként vagy videoművészként meghatározni... Ők egyszerűen multiverzum-alkotók.

LINGVICIZMUS ÉS TONGIZMUS

A többnyelvű szövegek egyre nagyobb érdeklődésre tartanak számot, de sok diszkriminációval is szembesülnek. Az irodalmi szövegek írása és szerkesztése nem csupán irodalmi, hanem politikai aktus is. A faji hovatartozáshoz, nemzetiséghez, származáshoz, nemhez, társadalmi státuszhoz, foglalkozáshoz stb. hasonlóan a nyelv is a nyílt vagy a finom, de radikális megkülönböztetést szolgálja. Megfigyelünk nyelvi, nyelvjárási, nyelvi előítéleteken alapuló megkülönböztetést, nyelvi alapú rasszizmust és egyéb (Tove Skutnabb-Kangas által az 1980-as években meghatározott) ideológiákat és struktúrákat, amelyeket a nyelv alapján meghatározott csoportok közötti egyenlőtlen hatalmi és erőforrás-megosztás legitimálására, megvalósítására és reprodukálására használnak. A többnyelvű irodalmat író szerzők néha megtapasztalják a lingvicizmust, ahogyan sokan az oktatás és a munka során is. Ez kapcsolódik az irodalmi díjakhoz, a könyvprojektek finanszírozásának lehetőségeihez, a nemzeti fordítási programokba való bekerüléshez és hasonlókhöz. Ez a probléma figyelmet érdemel, és stratégiákra van szükségünk a többnyelvűségben a méltányosság érdekében.

Mégis különbséget látok a többnyelvű szerző és a többnyelvű irodalmi szöveg megkülönböztetése között. A kollégák, egyes esetekben, nagyon nyíltan elutasítják a többnyelvű szövegek jogát arra, hogy irodalomként vagy egy ország nemzeti nyelvű irodalmaként tekintsenek rájuk, és ez akár odáig is elfajulhat, hogy a kiadványokból és előadásokból is kizárásra kerülnek. Ez még mindig a nemzeti irodalmak régi narratíváihoz kapcsolódik. A csészéket könnyebb használni, ha elrendezve sorakoznak a szekrényben. Évről évre

megkérdezték tőlem, hogy melyik irodalomhoz szeretnék hozzájárulni, a bolgárhoz vagy a némethez. Minden rövid életrajz és minden egyes szerzői név megemlézése egy irodalmi fesztivál programjában, petíciójában vagy katalógusában az én meghatározásomra szorítkozik. *Un-lost in translation* (Fordításban nem elveszett) elnevezésű esszémben, mely a *Shoreless Bridges* (Parttalan hidak) című könyvben jelent meg (szerk. E. Agoston-Nikolova, New York: Rodopi, 2010), a „vers nemzetisége” gondolatának képtelenségéről írok. Gyakran tanácsolták nekem, hogy egy vers egyik változatát tekintsem eredetinek. De nem vagyok hajlandó megerősíteni az ilyen javaslatokat annak érdekében, hogy piacképesebb legyek. Nem azért hagytam el a hazámban uralkodó totalitárius rendszert, hogy új hamis történeteket kreáljak. Ennek semmi köze a kutatáshoz, az esztétikához, a kreativitáshoz és a kommunikációhoz.

A dichotómiák és kemény felosztások köré épülő nézetek statikus fogalmakkal dolgoznak, és a kultúrtörténet régi, nagy narratíváihoz tartoznak – olyan narratívákhoz, mint a nemzeti és világirodalmak, az egynyelvűség és többnyelvűség, nagy és kis nyelvek, hagyományos és modern, ösztönzés és válasz, honos és bevándorló stb. Ezek nem sokat segítenek, amikor az irodalmat ma irodalmi, nyelvi és egyéni választások sokaságaként, hibrid, többretegű, transzformatív térként, multiverzumként vizsgáljuk. Elismerem, hogy a témák gyakran eltérőek a különböző nyelveken, mivel az általuk hordozott tapasztalatok eltérőek. A politikai korrektség és a szavak történelmi terhei nem ugyanazok a posztkommunista országokban és máshol; az antropocén korszak esztétikájának keresése nagyon erőteljes Berlinben, de a szófiai irodalmi körök fókuszában például már nem; stb. Vannak témák, amelyeket szívesebben vizsgálok egy adott nyelven, amelyekhez, véleményem szerint, erősen kapcsolódnak bizonyos kulturális és nyelvi összefüggések. A nyitottabb és ezáltal a kíváncsiságomhoz közelebb álló birodalmak iránti éhségem arra készítetett, hogy tanulmányozzam, utazzam és lakjam a különböző tereket, több nyelvet beszélővé tett, nem csak a több nemzeti nyelv, hanem a sokféle

kifejezőmód és esztétika, a kulturális kontextusok és tudásparadigmák stb. értelmében is egyaránt. A különböző nyelvek használata az irodalmi művekben az életrajzi körülményekkel is összefügg. Könnyen gondolunk Ivan Goll-ra és arra, hogy miért és hogyan írt három nyelven, vagy J. A. Brodskij és S. Beckett örökségére. Azonban, ahogy Einstein emlékeztet, mindennek a lehető legegyszerűbbnek kell lennie, de ennél egyszerűbbnek nem. Úgy érzem magam, mint egy bérlő, és mélyen hiszem, hogy mindannyian azok vagyunk. Az, hogy hol és hogyan kötünk ki, a véletlen műve – hol születünk, hol találnak munkát a szüleink, hol van a legközelebbi iskola, hol a legolcsóbb az albérlet vagy a legrövidebb az ingázás, hol tudunk megélhetést szerezni, hol csábít el leginkább a saját kíváncsiságunk egy hely iránt, ki az, akibe beleszeretünk, tombol-e éppen háború vagy hurrikán, -40 vagy +40 Celsius-fokos-e az időjárás, és így tovább. Természetesen választhatunk irányokat a sokfelé ágazó élet bonyolultságában, nem játékszerek vagyunk a szerencse istennőjének kezében, és döntéseink nagyon fontosak. Azonban a helyzetek vagy stratégiák köre, amelyek közül választunk, véletlenszerű. Ami számít az a döntéseink és az anyag multiverzumbeli önszerveződése közötti kölcsönhatás. És ez az, ami tudatosan vagy öntudatlanul tükröződik az írásunkban.

Az a döntés, hogy egy átvett nyelven, vagy még inkább – számos átvett és részben új, nem átvett nyelvek halmazában kreatívan mozogva – alkotunk, a Másik fél döntése, önmagunk és a világ vizsgálatáért azzal és azon keresztül, ami más és kiszámíthatatlan. Ennek a döntésnek semmi, vagy legalábbis nagyon kevés köze van országokhoz, nemzetekhez, földrajzokhoz, nyelvekhez. Ez egy döntés, hogy új struktúrákban és nem új struktúrákról gondolkodjunk; és számomra ez óriási különbséget jelent.

Az irodalom előállításának és terjesztésének lingvicizmuson alapuló gyarában a „dolgok rendje” erősen befolyásolja a többnyelvű irodalom megítélését. Engem azonban sokkal inkább érdekel az irodalmi szövegek többnyelvűségük miatti rejtett, finom megkülönböztetése. A 2020-as *New Yorker Trafika Europe* című lapban megjelent interjúmban erre a jelenségre

idegennyelv-használati stigmatként hivatkoztam. Ezt a kifejezést egyrészt azért használok, hogy megkülönböztessem a lingvicizmustól, másrészt pedig azért, hogy hangsúlyozzam az anyanyelvhez kapcsolódó, gyakran öntudatlan „természetes” megjelenését. A fordítás és a szerkesztés során elengedhetetlen, hogy tisztában legyünk ezzel. Az innovációt és az egyedi technikákat és jelentéseket figyelmen kívül hagyják, vagy akár, mint hibát, megkérdőjelezzik. Magas szintű személyes és tudományos értékrendet és nagyfokú költői érzékenységet igényel, hogy ki tudjunk szabadulni a tongizmus csábító gyakorlatából. Az amerikai kiadó azt kérte, hogy fordítsam le angolra a nők kérdéséből az *On the Shore, a Cell Harp* (A parton egy sejtárbó) című versben, amikor a kérdés a német változatban is japánul van. Hasonlóképpen felkértek, hogy csináljak egy önfordítást a fent idézett kutyás versből az *Anthroposcene* (2017, lásd *A föld színe* c. kötetben az *Antroposzcéna* versciklus, 2018) angol kiadásába – ennek hatására megalkottam egy másverset. Az európai kiadásban ez a rész nem létezik. Az amerikai kiadó azonban úgy gondolta, hogy Európában ez nem szükséges, mert az európai olvasó eleve többnyelvű, de ez tulajdonképpen nem igaz, ha belegondolunk, hogy nagyjából tizenhét nemzeti nyelvet használok ezekben a versekben. Egy német kiadó pedig azt akarta, hogy változtassam meg a *Das Einpflanzen des Garten Eden* (Az Édenkert beültetése) című versem címét, mert az *Einpflanzen* ‘implantálás’, ‘beültetés’ szót az *Anpflanzen* ‘elültetés’ és az *Einpflanzung* ‘növényekkel való beültetés’ szavakkal ellentétben nem használják a kertészkedésben. Viszont én olyan értelemben használok ezt a szót, mint amikor átültetésről beszélünk egy nyitott szívűtét esetében. A 2013-as *Das Anpflanzen des Garten Eden* (Az Édenkert elültetése) rögtön az évekkel korábban kiadott *Das Einpflanzen des Garten Eden* (Az Édenkert beültetése, 2008) című vers klónjává vált, hiszen a vers egész univerzuma egy szempillantás alatt megváltozott. Az interferenciamintázat új nyílása lett. A vers olvasata is egészen különböző. Általában nem értek egyet a szerkesztővel, amikor ilyen tongista javaslatot tesz,

de ebben az esetben pont a nyilvánvaló kódváltás miatt változtattam meg a címet. A befelé irányuló mozdulat kifelé irányuló mozdulattá vált.

Említettem már a *sea-horse* (tengeri ló) és a *water-horse* (vízi ló), vagy *splitter of I-s* (az ének feldarabolása) és *splinter of I* (az én darabkája) példáját, amikor a szövegre nem önálló szöveggént, hanem elhibázott, ügyetlen önfordításként tekintettek. Ez akkor lesz igazán érdekes, amikor a természettudományok és a matematika is szerves része a dolognak. Például egyszer megkérdezte tőlem egy szerkesztő, hogy hogy értettem a „klubváltást” a *Wonder Detector* (Csodadetektor) című versemben, és azt tanácsolta, hogy nevezek meg egy konkrét eseményt a sorhoz megadott példáim közül – mondjuk a Föld mágneses pólusainak megváltozását, egy meteorbecsapódását, vagy valami ilyesmit. De én úgy hagytam a sort, ahogy volt. A fociban játékváltás van. Az osztályteremben pedig helyet cserélünk. Úgy gondolom, ez a kifejezés illik ahhoz a képhez, amit szemléltetni akarok. És ami a vers koherenciája szempontjából még fontosabb, az az, hogy a versnek nyitottnak kell lennie mindenféle eseményre, amit a Törékeny Ismeretlen hozhat, és ki kell hangsúlyoznia a minden különösebb ok nélkül való összetartozás szükségességét. Nem sokkal ezután a beszélgetés után, egy járvány megmutatta nekünk, hogy tényleg fontos felhívni a figyelmet a szolidaritásra, az összetartozásra, és az esztétikára.

Wonder Detector (Csodadetektor)

Sötét anyag detektora. A Homo ludens szereti
a játékokat, plazmagömböket, felvillanó fényeket, öleléseket,
a gravitáció galaxisokból univerzumokat hoz létre,
a csapatmunka végül is fontos szerepet játszik.

Inkább egymás ellen szeretünk játszani.

Mindjárt fordulatot vesz a játék,

de hogy mikor, az kilencvenöt százalékban titok.

Végül is titkok határozzák meg a világunkat.

Minden csak elúszik, a kíváncsiság és sötét vágyak

hatására, mégis minden összeköttetésben marad,

vágyaink sötét anyagába ágyazva,

mit csak az esztétikaszenzor dokumentál.

Elemzésből és érzelmekből születik bölcs belátás. A költők mindkettőből merítenek: esztétikusan és játékosan elemeznek dolgokat, míg nagy kreativitással és intenzitással osztanak meg érzéseket és gondolatokat. Azt feltételezni, hogy egy költő nyelvtani hibát ejtett egy irodalmi szövegben, csak azért, mert több nyelven, akár tanult nyelveken is ír, nem csupán lingvista hozzáállás. Ez tulajdonképpen nem is a szerzőt, hanem a többnyelvű szöveget diszkriminálja. A szerkesztés komoly mesterség. Szerkesztőink és mi is, szerkesztőként sokat tanulunk egymástól, és egyre magasabb szinten műveljük ezt a mesterséget. A fenti példák mindegyike általam nagyra becsült szerkesztőkhöz köthető, elismert szakemberekhez, akikkel szeretek együtt dolgozni. Mélyen tisztelnék és költészetemet is nagyra értékelik, és közös munkánk során biztos, nem fordultak még felém nyelvi alapú diszkriminációval. Sőt, egyikük sem ragaszkodott saját javaslataihoz, mindig szabadon dönthettem. De tisztában kell lennünk azzal, hogy a szövegek érzékeny olvasatának, ami a különböző enyhe diszkriminációk kapcsán egyre inkább elterjed a szerkesztői gyakorlatban, az irodalmi többnyelvűséget és a tongista kontextust is magába kéne foglalnia. A költők gyakran használnak olyan szót, amit szándékosan „félreértenek” vagy új jelentéseket rendelnek hozzá. Ilyen előfordulhat az ember anyanyelvén és tanult nyelveken is, de sosem nyelvi tudatlanság következménye. Ellenkezőleg: az egyedi nyelvhasználat kifejeződése. Az, hogy egy szöveget az irodalmi többnyelvűsége miatt diszkriminálnak, megeshet

többnyelvű és egynyelvű szerzővel is. A tongizmus elutasítja az irodalmi többnyelvűség innovatív jellegét és irodalmiságát, mint olyat.

Több oldalról kapok kérdéseket a műveimmel kapcsolatban. Eleinte örültem, hogy ilyen nagy az érdeklődés a műveim iránt. De már az az érzésem, hogy ez az érdeklődés valamelyest hamis. Minden mondandóm benne van az írásaimban. Nincs több bölcsesség a velem készült interjúkban, és jelen esszé sem ad nagyobb betekintést a műveimben megfigyelhető többnyelvűség jelenségébe, mint a verseim. Elég tongista megközelítés előre megrágott ételt várni, amikor egy csomó zöldség, gyümölcs és mindenféle tejtermék áll rendelkezésünkre minden konyhai kellékkel együtt. Az irodalmi multiverzum nem feldolgozott gyorséttermi étel. Megérdemli, hogy kellő figyelemmel és jelenléttel rágjuk át magunkat rajta.

VÁLASZTÁS A MULTIVERZUMBAN

Számomra a költészet azon világ megértésének egyik eszköze, amibe beleszülettünk. Ugyanakkor a magunk megértése is a szavak, hangok, ritmusok, gondolatok, képek, örökölt sorsok, újonnan alkotott tér... által. A költészet mindemellett az ösvény annak a kérdésnek a finom kutatásakor, amely arra keresi a választ, mit jelent embernek lenni és hogyan tudja az ember az (igencsak elutasító) világegyetemben a szeretet, mint erőt, szembeállítani a halállal és pusztítással. Amennyiben esélytelen a győzelem, hogyan tud az ember saját létének és álmainak elvesztése nélkül megnyugvást lelni a halálban, gyilkolásban és pusztításban. A költők érzik annak a kulturális háttérnek a rezgését, amiben élünk (a tudomány zsibongását, a gazdasági struktúrák váltakozását, a jövőt alakító tradíciók és elvárások elegyét, a tudáshalmazt, a társadalom vágyálmait, és a többi) és oly módon közvetítik az embereknek, hogy azok különösebb tudás nélkül is magukévá teszik. A költészet lehetővé teszi számunkra a másokkal való mély kapcsolódást és azt, hogy soha többé ne érezzük magunkat egyedül ebben a világban. Sem a történelemben, sem a

földrajzban, sem a téridőben, sem a tizenegyedik dimenzióban, sem pedig a multiverzumban. A többnyelvűség a kortárs irodalomban, különösen a költészetben, rejlő sajátosság nem csak a nemzeti nyelvek tekintetében, hanem a nyelvjárások és ősi nyelvek, az eltűnt és az új szavak, a matematika és a természettudományok nyelvezetének, a művészi- és filmfelvételek, a csend különböző típusainak esetében is. A kortárs költészet mindezzel egyesül és beszélget.

Utazásom kezdetén a multiverzumban úgy éreztem, hogy a különböző nyelvek mintegy párhuzamos univerzum léteztek, lépkedtem és egyensúlyoztam köztük. Később rájöttem, hogy nem a nyelvek tették mássá a világot, hanem inkább saját magam, és meg kellett tanulnom megbízni a saját multiverzumomban. Különböző látásmódra van szükségünk ahhoz, hogy tudjunk kérdezni és érzékelni; minden egyes újraépítésünkhöz ismételten szükségünk van ezek összefonódására. A természet és történelem összefonódása teljesen természetes számomra. A világ összetett, de ettől nem kellene félnünk vagy összezavarodnunk. A többnyelvűség lehetővé teszi, hogy elmerüljünk a kortárs költészet összetettséget kifejező sűrűjében.

Mindig felemelő érzés olyan szavakkal találkoznom, melyek értelemmel töltik meg azt, amire eddig nem voltak szavaim. Rég elfeledett szavak, nyelvjárások szavai, idegen és ismeretlen szavak – ha a hangok és jelentésük bennem visszhangoznak, összekapcsolódunk és megtöltik a bennem létező világot. Itt lakoznak bennem még akkor is, ha később nem használom őket. Amikor az Északi- vagy Balti-tenger partján sétálok, magamba szívom a pasztell színű táj szépségét; a Földközi-tengernél átölelem az élénk világos színű letisztult látóhatár. Távollétemben sem feledem egyik táj fényét sem. Újíítani csak úgy lehet, ha elhagyjuk a megszokást, de amit elveszettnek hiszünk tulajdonképpen mindig jelen van. Az én multiverzumom egyrészt a multi-vers (több dimenziós, mint a nyelv(ek) és az ütem egy versben) kifejeződése, másrészt pedig a multi- (nem az uni-) vers (a megtestesült tudás és a szavak közötti interakció, melyet egy vers vagy költői bonyolultság) része. Erre két szó

van a bolgárban: *многоезичие* és *многовселение*. (értelmezésüket lásd korábban)

A költészet, verstanulás könyv nélkül, már jóval korábban gyermekkorom része volt, mint tudományos képzésem. Csakhogy a költészetet átítatja a tudományos gondolkodás és ismeret. Ősidőktől fogva tudomány és költészet kéz a kézben jár. Más dolgunk sincs, csak emlékezni Lucretius *De rerum natura* (magyarul *A természetről*) című művére, Galileo *Dialogues* (magyarul *Párbeszédek*) című alkotására vagy Erwin Schrödinger örökségére. Példaként szolgál az angol nyelvű "Twinkle, Twinkle, Little Star" (magyarul *Ragyogj, ragyogj kiscsillag*) altatódal szövege a korai 19.-ik századbeli, Jane Taylor tollából származó *The Star* (A csillag) című versből, vagy gyermekkorom dalai, melyek különböző őshonos nyelvek népdalaiból valók. Az égbolt és a csillagok mind részei kedvelt verseimnek. Viszont csak az után jöttem rá, hogy egyedül számunkra ragyognak, miután megtudtam, a csillagok nem fénylenek a légkör mögött. Ennek oka, a fénytannal tanultak alapján, a légkörben található levegő rétegek hőmérséklet különbözősége, amely miatt a fény visszatükröződik. Elméletileg a tudományban nincs tárgyészlelés. Csak a tárgyak közötti interakciót látjuk. A csillagok, a levegő és az ember hatnak egymásra és a csillagok ezért ragyognak. A költészetet szintén a szavak egymás közötti interakciója, a szó-hang-jelentés, stb. kölcsönhatása járja át. A nyelvkutatás a tudomány és költészet együttes munkája, hiszen mindkettő megnevez dolgokat, megnövelik és megalkotják egyéni nyelvi birodalmaikat. Kihívás számunkra saját tapasztalásaink visszautasítása és feladása nélkül elfogadni mások élményeit. Szeretem az összetett és tömör tudományos gondolkodást költőien kifejezni. *Child* (magyarul *A gyerek*) című versemben a levegőnek köszönhetően ragyognak a csillagok. Az életben maradáshoz levegő szükséges. A csillagok talán pontosan azért csodálatosak, mert a levegő, mint a létezésünkhöz nélkülözhetetlen elem zavarttá teszi őket és félelmet vált ki belőlük. Megtévesztő ragyogásukban két varázslat elegyedik: a lélegzés és csillagok egyidejű és egymást kiegészítő csodája.

A költészet az ismeretlent tudománnyal és emberi törekvéssel próbálja megfejteni úgy, hogy átadja a megörökölt tudást. Az elmélyedés és névadás egyik eszköze. A költészet visszatükrözi, hogy veszélyt jelentünk önmagunkra nézve, a lassú erőszak névtelenségbe burkolózott arcát, a haláltól való félelmünket és a szeretetet, ami egyedüli kiutat jelent ebből a félelemből. Semmi sem lesz ugyanaz, ha az ember jól beleássa magát többek között a kvantum mechanikába, a relativitás elméletébe és a gravitációs hullámok sűrűjébe. Egyrészt tisztában vagyunk a matematika nyelvével másrészt viszont teljesen másképp tekintünk a fényre, mozgásra, a multiverzumra, a világűrre, az időre, a megfigyelésre, az eredetre, saját magunk újraépítésére, a vízre, az égboltra, aóra, a jelekre, az értelemre és tulajdonképpen mindenre, amit naponta tapasztalunk és érzékelünk. A költői gondolkodás szerkezeti és stílusbeli jegyeit élesíti, mélyíti, tágabbá teszi és kifejezésre juttatja a látásmódok egyedisége és érzékenysége. Kifejezéskor és elképzeléskor megnövekszik a kétértelműség és egyben a pontosság is. Az emberi értelemben lévő kapcsolatok egyértelműen koherens, de ugyanakkor gyakran ellentmondásos kontextus eredményeznek, hiszen az új szabályokat követő és egyben különböző szerkezetek megváltoztatják a költői ritmikát csakúgy, mint a tudatos folyamatok és impulzusok. Versírás közben találkozhatunk a gyakran összeegyeztethetetlen dolgok harmonikus és kiegyensúlyozott szimbiózisával. És valóban, a fizikának (úgy, mint más természettudománynak) és a tudománytörténetnek (csakúgy, mint a bölcsészet egyéb területei), a nyelvek és utazás iránti érdeklődésemnek bizonyosan hatalmas hatása van a multiverzummal kapcsolatos írásaimra. Vajon tényleg megfogalmazható az, hogy mi befolyásolja költészetünket? Hiszen a kertészkedés vagy hajózás nem befolyásolja kevésbé verseimet. Minél többértébb a tapasztalás, annál több a kifejezés lehetősége. A választási lehetőségek tárházában döntenünk kell, minden alkalommal újra és újra. Ahogy azt már korábban is említettem a *The Birth and the Death of the Metaphor* (A hasonlat születése és halála) című versemben: máshogy kell lélegezned, ha egy csikóhalon lovagolsz, nem igaz?

Azért is dolgozom transzlingválisan, mert úgy érzem, a nyelv gyengesége jelentősebb, mint a nyelv hatalma. Gyakrabban fordul elő, hogy nem találjuk a megfelelő szót – függetlenül attól, hogy egy- vagy többnyelvű keresésről van szó -, mint hogy megtaláljuk, vagy megalkotjuk azt. Ez állandó félreértésekhez vezet. Vég nélkül keressük a megfelelő szót különböző érzelmek, jelenségek, kapcsolatok megnevezésére. Ez a gyengeség a nyelv ösztönzője és az irodalom hajtóereje. Az új vagy idegen szavak bosszantják és zavarják az embereket, mert a megértés hiánya tudatalatti félelmeket hoz felszínre. Olyan ez, mint amikor ismeretlen vidékre lépünk – ugyanúgy szükségünk van bátorságra, kíváncsiságra, kommunikációs hajlandóságra, küzdésre és sóvárgásra. Az idegen szavak emlékeztetnek arra, hogy semmit nem kínálnak nekünk ezüstitálcán. Állandóan ki vagyunk téve a nyelv gyengeségének; bár van némi sejtésünk a szavakról, de dolgoznunk kell rajta, hogy tényleg magunkévá tegyük őket – játékosan, mint gyermekkorunkban, vagy tudatosan, mint a későbbi életszakaszokban.

Rendkívül összekapcsolt világban élünk. Most a legfontosabb, hogy tisztában legyünk a kölcsönös megértés lehetetlenségével. Jelenleg úgy tűnik, csak a 0 (zéró, semmi, üresség) vagy a végtelen létezik, minden fekete vagy fehér. Az emberek közös, többnyelvű gondolkodása felé vezető úton kevésnek tűnik mindaz, amit magunkkal vittünk a kölcsönös tisztelet, megértés és a több kreativitás reményében. A Homo Ludens (játékos ember), Homo Sapiens (gondolkodó ember) és Homo Anthropocenus (antropocén ember) közötti harmonikus egyesülésről szőtt álom még nagyon távolinak tűnik a jövőben, sokkal távolibbnak, mint reméltük. Az a tény viszont, hogy továbbra is ragaszkodunk a multiverzumhoz, egyértelmű bizonyítéka annak, hogy van értelme reménykednünk. A kommunikációnkban persze mindig lesznek a hiányosságok és szakadékok. Rengeteg nyelv van, melyet nem értünk meg. Nemcsak a nemzeti nyelvekről van szó; fordításra van szükség álláspontok, gondolkodásmódok, módszerek között is. Le kell fordítanunk a propagandát és a helytelen nyelvhasználatot. Stratégiákra van szükségünk, hiszen meg kell

védenünk magunkat attól, hogy öntudatlanul hamis tervek szolgálivá váljunk. Naponta kell szembenéznünk új körülményekkel a világban, melyeket magunknak kell lefordítanunk. Mindenkinek magának kell eldöntenie, mit tegyen ebben a helyzetben. A szakadékot fel lehet fedezni, ha az ember először lassan leereszkedik, majd felemelkedik. A szakadék felett át is repülhetünk, vagy kereshetünk, akár építhetünk is egy hidat. Természetesen úgy is dönthetünk, hogy figyelmen kívül hagyjuk a szakadékot, és ha beleesünk, reménykedünk a szerencsés túlélésben vagy egy éppen arra járó megmentőben. Mások talán egyszerűen élvezni szeretnék a szakadék látványát, majd miután elmentek onnan, elfelejtik, vagy történeteket mesélnek róla. Vannak, akik szeretnek a szakadékoknál megállapodni, mások viszont el is tüntetnék és földdel töltenék fel őket. És így tovább. A költészetben is hasonló a helyzet; vagy az összes jelentést keressük, vagy figyelmen kívül hagyunk néhányat.

Az emberiség csapdája véleményem szerint az a körülmény, hogy a tapasztalat nem örökletes. Éppen ezért olyan fontos az irodalom. Lehetővé teszi, hogy érzékenyen megfigyeljünk másokat, érzelmileg közel érezzük magunkat hozzájuk, és végül megértsük a tapasztalataikat. A többnyelvű irodalom bizonyos szempontból rákényszeríti az embereket, hogy mélyen visszanyúljanak a gyökereikhez, az emberi gyökereikhez. A költészet rendkívül személyes nézőpontokat oszt meg, és olyan egyedülálló képzelőerőt, amely sok szempontból politikának számít; a megosztás választott eszköze pedig a nyelv, amely már önmagában is nagyon politikai jellegű. Az irodalmi többnyelvűség bosszúságot okoz, ami szintén nagyon politikaivá teszi. Olyan értelemben politikai, hogy „másokat érint, és a város ügyeit tükrözi”, csakúgy, mint a szó eredeti görög jelentésében. A többnyelvű irodalom az állandó döntéshozatalról szól, és a hatalmi kapcsolatok közötti egyensúlyozásról. Ha a költészet egy olyan életrendszerből kerül hozzánk, amelyet még nem tapasztaltunk meg, az tudatalatti figyelmeztetéssel ér fel. Ha olyan verseket hallunk, amelyek új nézeteket, képeket és nyelvi struktúrákat jelentenek számunkra, lehetőséget kapunk arra, hogy kinyissuk egy új, lehetséges univerzum ablakát vagy akár

ajtaját, és legalább képesek leszünk felismerni, hogy multiverzumban élünk. Rákényszerülünk, hogy a saját létezésünket is megkérdőjelezzük, döntéseket hozunk és prioritásokat állítsunk fel, azonosítsuk a határokat és foglalkozunk velük. Mindezt persze el is kerülhetjük, de akkor felismerjük a saját félelmeinket, és ez is egy politikai tett. Milyen értelemben akarjuk használni a „politikai” szót? Az együttműködést hangsúlyozzuk, vagy a konfliktust? A hatalom gyakorlását vagy a társadalmi szintű tárgyalásokat? A költők egyik feladata – ha elfogadjuk, hogy van feladatunk, és vállaljuk ezt a felelősséget –, hogy megőrizték és fejlesszék a nyelvet. Talán tudat alatt azért is vállalkozunk az utazásra új nyelvek és bizonyos mértékig a többnyelvűség felé, mert egy jobb világot szeretnénk létrehozni. Ha engem kérdeznek, nincs mód rá, hogy jobbá tegyük a világot. Csak kísérletet tehetünk rá, hogy javítsunk rajta. Az irodalmi többnyelvűség segít, hogy ne essünk kétségbe, és ne merüljünk el az elhagyatottságban, hanem továbbra is álmodjunk és maradjunk mozgásban, *gestaltend*, és ne érezzük magunkat egyedül a végtelenségben.

ÖSSZEGZÉS

Véleményem szerint a költészet – és nem csak a többnyelvű – azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mit is jelent embernek lenni. Szeretném megismételni George Ellis korábban idézett szavait, aki a multiverzumot egy kiváló lehetőségnek tartja, hogy elgondolkozzon „a létezés természetének alapján: hogy miért vagyunk itt...”. Hozzáteszi továbbá, hogy „ezen az ösvényen óvatosan kell lépkedni.” Kik vagyunk mi, miért van szükségünk szeretetre, miért vagyunk képesek ölni, miért fogadjuk el, sőt tápláljuk is a kínzás és gyilkosság bűnét? A más emberek, társadalmi csoportok és a természet ellen elkövetett gyilkosságok bűnét, az emberek és más élőlények kínzásával járó brutális gyilkosságokat, a szennyezés és pusztítás eszközével a bolygónk ellen elkövetett lassú erőszakot. Hogyan is tudnánk megfejteni, kik vagyunk, miért vagyunk itt, és hogyan kerülhetnénk el a gyilkosságot, ha nem többnyelvűen tesszük ezt? Ha nem

hozzuk össze a sokféle érzelmet, gondolatot és tudást, majd próbáljuk őket megérteni újra és újra? Az irodalmi többnyelvűség több annál, hogy az irodalmi szövegekben közvetlenül vagy rejtetten ötvözzük a különböző nemzeti nyelveket. A nyelv és a multiverzum fogalma, valamint a többnyelvű stratégiák csodálatos sokszínűsége az irodalomban már régóta túlmutat ezen. Többnyelvűen dolgozom, hiszen ahhoz a tényhez, hogy – ahogy Kandinszkij mondja – a szükség szüli a formát. Mindaz, amit felfedezek és továbbadok, miközben a multiverzumban lakom, megköveteli, hogy az irodalmi szövegeimben többnyelvűen fejezzem ki magam. Mindig újszerűen, mindig egyedülálló módon.

A szöveget a Károli Gáspár Református Egyetem Szakfordítói képzésén Domokos Johanna irányítása alatt az alábbi hallgatók fordították: Bacskainé Lencz Mónika, Bánpataki Ádám, Borics Kinga, Horváth Szonja, Kemele Dávid, Kiss Attila, Kovács Zoltán, Márton Ágnes, Matula Henrietta, Módos Diána, Németh Anikó, Nikodém Noémi Zsuzsanna, Papp Fanni, Sánta Judit, Szobácsi Richárd, Szűcs Ferenc, Tasi Fruzsina, Tóth Renáta, Tóth-Lévay Emőke, Vörös Kata.